

ATASAM

Stratejik Arařtırmalar Merkezi
Center for Strategic Research

YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Ali Karamut, Barış Hasan, Bilin Neyaptı, Cem Gürdeniz, Dicle
Eroğul, Hasan Erel, Volkan Özdemir

ATASAM RAPOR
29. 10. 2023

İçindekiler

*	Önsöz
1	Makroekonomik Çerçeve
5	Bilim ve Teknoloji
10	Eğitim Politikaları
14	Anayasal Süreçler ve Meclis
18	Cumhuriyet ve Mavi Vatan
22	Türk Dış Politikası
27	Türkiye Jeopolitik Ekonomisi

ÖNSÖZ

Cumhuriyetimiz bugün itibariyle yüzüncü yılını dolduruyor. Yüzyıl önce dünyanın birçok yerinde mevcut bulunan rejimler ve hatta ülkeler şimdi artık yok. Türkiye Cumhuriyeti ise varlığını devam ettirmekle birlikte, geçen bir asırlık süreçte büyük değişimler yaşadı ve halen de yaşamaya devam ediyor. Kuruluş ile gelinen nokta arasında ‘dönüşüm’ olarak adlandırılabilir kadar muazzam bir farklılık bulunuyor.

Atatürk’ün vizyon ve ilkelerinden yola çıkan ama on yıllar içerisinde bambaşka bir kimliğe bürünen Türkiye Cumhuriyeti, kayda değer başarılarının yanında bugünlerde birtakım sorunlarla da boğuşuyor. Resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti adı korunsa da yüzyıl boyunca fiiliyatta aynı devlet mi vardı yoksa bazı kırılma noktalarıyla beraber devlet de dönüştü mü sorusunu tartışmak gerekiyor. Dünyada büyük değişimlerin yaşandığı yüzyıllık zaman diliminde Cumhuriyetin geçirmiş olduğu dönüşümü doğru anlamak için; Cumhuriyetin kuruluşundaki ideallere ulaşabildik mi, eğer ulaşamadıysak bunun nedenleri nedir sorularına yanıt bulmamız gerekiyor.

Türkiye Cumhuriyeti’nin yüzüncü yıldönümünü kutlarken, yukarıdaki sorulara doğru yanıt verebilmek için temel bir kaideyi hatırlamalıyız: Her siyasal olgu, iç ve dış politika dinamiklerinin kesişmesinin sonucu ortaya çıkar. Doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin bugüne ulaşmasında hem ülke içi hem de ülke dışı birçok etmen rol oynamıştır. Sözkonusu etmenleri teker teker inceleyip bütüncül bir bakışla Cumhuriyetin asırlık serüvenini masaya yatırmak bu çalışmanın özünü teşkil etmektedir. Nihayetinde bu rapor; Cumhuriyetin ilk yüzyılında edinilen tecrübeler ışığında, ikinci yüzyılda ülkemizin çeşitli alanlardaki gelişimine dair beklenti ve düşüncelerimizi milletimizle paylaşmayı amaçlamaktadır.

Farklı geçmişlerden gelen ATASAM uzmanlarının katkılarıyla hazırlanan raporda; Türkiye’nin ekonomi, eğitim ve dış politika alanlarında bir asır süren gelişimine odaklanıyoruz. Eserimizi; bizlere bağımsız bir ülke bırakan ve askeri zaferi Cumhuriyet gibi siyasi bir zaferle taçlandıran başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile silah arkadaşları olmak üzere ülkemizin varoluşunda emeği geçen herkese armağan ediyoruz. Cumhuriyetimizin ilk yüzyılını heyecanla kutluyor; ikinci yüzyılında daha aydınlık, güçlü ve müreffeh bir ülkenin oluşumu için fikirlerimizin katkı sunacağını umuyoruz.

Dr. Volkan Özdemir

ATASAM Başkanı

MAKROEKONOMİK ÇERÇEVE

Doç. Dr. Bilin Neyaptı

A. Kuruluştan 21. Yüzyıla:

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından aylar önce, 17 Şubat 1923 tarihinde, kurucu Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün uzak görüşlü önderliğinde, İzmir'de İktisat Kongresi gerçekleşti. Bin kişiyi aşkın delegenin katılımıyla gerçekleşen Kongre, emperyalizmin işgalinden şanlı bir mücadele ile kurtularak kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ni iktisadi bağımsızlıkla taçlandırmayı, Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren yıllarda açıkça ortaya çıktığı gibi, iktisadi bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlık ve milli egemenliğin mümkün olmayacağı anlayışını yansıtmaktadır.¹

İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasının nasıl bir bakış açısıyla tasarlandığını anlamak açısından temel önemdedir. Kongre'de Avrupa'nın sanat, felsefe ve siyasetteki aydınlanma çağı gelişmelerinden küçük bir aydın kesimin farkındalığı dışında uzak kalmış, 1. ve 2. sanayi devrimlerinin etkilerinden nasibini alamamış ve nüfusunun büyük kesimi cahil kalmış² bir halkın kalkınma seferberliği için tarım, madencilik ve sanayi alanlarında yapılacaklar tartışılmıştır. Alınan kararların temelinde;

¹1854 Kırım savaşından itibaren artan dış borçlarla büyüyen iktisadi zafiyet, azınlıklara verilmiş olan imtiyazların da ötesinde, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçların idaresinin 1874'de yabancılara devrine (Düyunu Umumiye) kadar götürmüştü. (Bkz. Gürsoy (1984).

²1923'de okur-yazar oranı %10'un altında idi (çeşitli kaynaklar).

³Büyüme ortalamaları 1939-1959 döneminde % 3.5, 1960-1979 arası ise % 5 olarak gerçekleşti. (Kaynak: TÜİK.)

yerli üretim imkanlarının geliştirilmesi ve ölçeğinin büyütülmesi, israfın ve yolsuzluğun önlenmesi, milli servetin korunması, denizcilik, sanat ve spora önem verilmesi gibi unsurlar öne çıkmıştır.

Cumhuriyetin 1938'de Atatürk'ün vefatına kadar olan ilk döneminde, 1929'da başlayan küresel iktisadi buhrana rağmen, Türkiye %7.9 ile Cumhuriyet tarihinin 15 yıl içindeki en yüksek ortalama büyüme oranını kayda geçirdi.³ Sovyetler Birliği'nin planlama tecrübesinden alınan derslerle, 1933 ve 1936 sanayi planları uygulanırken, Osmanlı borçlarının ödenmesi de 1954 yılına kadar tamamlandı.⁴ Bu dönemde kayda değer bir diğer gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden inşası için ABD'nin Marshall yardımlarının, savaşta ekonomisi etkilenen Türkiye'yi de kapsamı ve NATO ve Bretton Woods sistemine dahil olmamızla birlikte, planlamada tarım odağının devlet eliyle sanayileşmenin önüne geçmesi ve liberalizmin tohumlarının bu dönemde ekilmesidir. Kamunun rolünü kısıtlayıcı yaklaşım, 1954'de çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile desteklenmiş olsa da, izleyen yıllarda planlama ve iç pazarlar yine önem kazanmıştır.⁵

1960'larda küresel olarak baskın çıkan karma ekonomi yaklaşımı, Türkiye'de de 1960 darbesi ile tekrar önem kazandı ve 1963 yılında ilki hayata geçirilen iktisadi planlama 1980'lere kadar sürdü.⁶ Sovyetler

⁴161.3 milyon Osmanlı Lirası olan borçların Türkiye'ye düşen 107.5 milyon kısmı 1932'de 8.5 milyon Osmanlı Altın Lirası olarak karara bağlanmıştı (Adiloğlu ve Yücel, 2021).

⁵Bkz. Bağır (2022).

⁶1. Beş yıllık Kalkınma Planının 594, 2.si ise 665 sayfa iken, 10. ve 11. sinin 212 ve 198 sayfa olması; planlamaya kayırlan önemin zamanla azalışının bir göstergesidir.

Birliği'nin demir-çelik ve alüminyum işletmeleri gibi büyük ölçekli kamu yatırımlarına sağladığı finansman desteklerinin de etkisiyle, Türkiye'de ilk iki kalkınma planı döneminde ortalama büyüme %6 olarak gerçekleşti. Ancak 1960-1980 dönemindeki ithal ikameci sanayileşmeyi destekleme amacı güden faiz, kur ve teşvik politikaları yanı sıra küresel konjonktür de ara mal ithalat bağımlılığını artırdı ve sonuç olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisi hedeflenen başarıya ulaşamadı.⁷

1970'lerdeki petrol krizlerini, itibari para ve serbest kur rejimine geçişi ve 1980'lerdeki ihracat odaklı büyüme politikalarını takiben, küresel çapta hâkim olan liberal ekonomik paradigmanın 1990'lar dönemindeki etkileri, çoğu gelişmekte olan ülkede de olduğu gibi, Türkiye'de de enflasyon, dış bağımlılık ve iç ve dış borçlanmada artış olarak ortaya çıktı. Ortalama büyüme oranı 1980-2000 arası %4 olurken, 1970'ler sonundan itibaren gözlenen kronik yüksek enflasyon, mali dengesizlikle tetiklenen 1994 döviz krizi sonrası uygulamaya konan IMF programı çerçevesindeki daraltıcı politikalarla 1990'ların sonuna doğru düşüşe geçti.⁸ Bu dönemde; iç ticaret haddi imalat sektöründen yana artış gösterirken, tarımsal fiyatlar ve reel ücretler düşme eğilimine girdi.⁹ 1996'da Gümrük Birliği Anlaşması ile dış ticarete dikkate değer artışlar gerçekleşti ise de cari açıkta ilerleyen yıllarda artışlar kaydedildi.

İkinci milenyuma ve kuruluşunun ikinci yüzyılına varan dönem boyunca, Türkiye Cumhuriyeti iktisadi ve siyasi istikrarsızlıklara sahne oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurumsal temelleri atılan eğitim, sağlık ve altyapı üzerinde gelişen

üretim yapısı ve kalkınma planlaması girişimleri, ekonominin özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında iktisaden ve siyaseten kırılğan, ve dış etkilere açık hale gelmesini engelleyemedi.¹⁰ Sanayi teşvik politikalarının yol açtığı patronaj ilişkileri, hızlı liberalleşme, özelleştirmeler, her on yılda yaklaşık %20 (%34 ile en fazla 1980'lerde) artan şehirleşme oranı ve artan uluslararası finansal bağımlılığın yol açtığı kurumlar ve politika tercihleri iktisadi ve sosyal yapıyı da önemli oranda etkiledi.

B. 2000'li Yılların Mirası

Türkiye Cumhuriyeti 2000'lere, erken liberalleşmenin yarattığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın beslediği mali dengesizliklerin yol açtığı banka krizi (2001) ile girdi. 2002 IMF destekli programın yeni seçilen hükumete sunduğu şartlar, genel olarak; piyasa ekonomisinin daha etkin işlemesi hedefine yönelik rekabet ve icra-iflas gibi yasal düzenlemeler ve finansal piyasaların istikrarı hedefine yönelik Merkez Bankası bağımsızlığı ve banka denetim ve gözetiminin kurumsallaşmasının yanı sıra, kamu sektörünün küçültülmesi ve kilit önemdeki kamu işletmelerini (enerji dağıtım ve telekomünikasyon gibi) içeren özelleştirmelere odaklı idi. Devlet bürokrasisinde o dönem mevcut liyakatli uzmanların da sağladığı avantaj ile, reformların en somut başarısı, enflasyonun 2004-2017 yılları arasında, 2008 kriz yılı hariç, %10'un altına çekilmesi oldu. Ancak eğitim ve sağlık hizmetlerindeki özelleştirmeler, kamu eğitim niteliğinde bilimsellikten uzaklaşma ve kamuda büyük ölçekli israf ve liyakat dışı işe alımlara ek olarak, ihale yasasında yapılan çok sayıda düzenlemelerle yol açılan rekabet dışı ve verimsiz kaynak dağıtımı; 2007'ye kadar olan küresel çapta genişleme eğiliminin sona

⁷Bkz. Akçay ve Türel (2021).

⁸1958-59, 1969-70 ve 1978-80 dönemlerindeki döviz krizleri sonucu, IMF anlaşmaları ile TL'de devalüasyonlar yapıldı.

⁹Celasun ve Rodrik (1989).

¹⁰Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin plan dönemleri çerçevesindeki analizi için, bkz. Kepenek ve Yentürk (2000).

ermesiyle beraber yavaşlayan büyüme, artmayan istihdam oranı ve büyüyen iktisadi ve toplumsal eşitsizlikler olarak kendi gösterdi.¹¹ Bu dönemde, emeğin milli gelirden aldığı payın %30'un altında ve sermayenin payının %60'ların üzerinde kalması ile refah eşitsizliği de arttı.

Şehirleşme oranı 2002-2022 arasında %44 artarken, tarımsal alanlar ve özellikle tarımda çalışan sayısı azaldı. Buna paralel olarak gıdada dışa bağımlılık artarken, diğer üretim ve ihracat ürünlerinde de benzer eğilim gözlemlendi. Gıda bağımsızlığı ve planlı kalkınma için temel önemdeki tarım sayımının ve girdi-çıkış tablolarının raporlanmasındaki yıllara sâri aksamaların yanı sıra, sabit ücretlilerin alım gücünü belirleyen enflasyon hesaplarının doğruluğuna ilişkin kuşklar, istatistiki bilgilerin güvenilirliğinin ve dolayısıyla yönetimde yetkinliğin sorgulanmasına yol açtı. Özellikle 2018'deki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş sonrasında, iktidar partisinin başkanı olan Cumhurbaşkanı'nın kararnameler yoluyla Merkez Bankası Başkanı'nı değiştirerek para politikasına müdahaleleri sonucu; kurumun kuruluşunda hedeflenmiş ve 2000'ler başında da yeniden kazanılmış olan bağımsızlığı da sona ermiş oldu. Kurumlarda genel olarak gözlenen yıpranma ve bunun artırdığı belirsizlikler, 2020 pandemisinin küresel arz zincirlerindeki tahribat ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın yarattığı küresel şokun daraltıcı etkileri ile de birleşince, Türkiye yeniden 1980'lerden 1990'lara uzanan kronik yüksek enflasyon ortamına geri dönmüş oldu.

2023 yılı itibarıyla Türkiye, dünyanın 20. en büyük ülkesi olsa da nüfus, kişi başına düşen gelir ve ekonomik büyüklük bakımından

küresel olarak yaklaşık %1'lik bir hacim kaplamaktadır. 2002-2007 dönemindeki ortalama büyüme (%5.3) orta gelir grubundaki ülkelerdeki ortalamanın (%6.7) gerisinde kalmış ve yüksek teknoloji ihracatın toplam ihracatı içindeki payı ise 2000'ler boyunca %5'in altında seyretmiştir. Planlamaya verilen önemin azalmasıyla birlikte kişi başı tarımsal üretim gerilerken, inşaat ve hizmet sektörleri büyümede ön plana çıkarılarak üretim ve yatırım odağından sapılmış görünmektedir.¹² Bu haliyle Türkiye ekonomisi, 2019 yılından beri (50 yıldır ilk kez) üst-orta gelir grubu ülkeler ortalamasına göre daha az kişi başı gelir yaratırken, bu grup ülkelerden 5-6 kat daha yüksek enflasyon ve yaklaşık 2 kat daha fazla işsizlik oranı ile karşı karşıya kalmış durumdadır.

C. Cumhuriyetin İkinci Yüzyılı: Beklentiler, Gerçekler ve İdealler

Türkiye'nin 1980'ler sonrası ekonomik performansı, siyasi ve küresel olgular bağlamındaki nedensellikler bir yana bırakarak değerlendirilirse; endüstriyel potansiyel, üretimde çeşitlilik, iç talep ve gelir dağılımında yeterli olgunlaşma sağlanmadan ihracatı artırma odaklı büyüme politikalarının iktisadi kalkınmada yetersiz kaldığı görülmektedir. 1960'lardan bu yana, 12 adet sanayi ve kalkınma planı ve 19 kez IMF ile kredi anlaşması sonucu orta gelir tuzağı aşılammıştır. İktisadi kalkınmanın temel ölçütleri olan adil gelir ve verimli kaynak dağılımını gerçekleştirememiş olmamız, kuruluş ilkelerimizden uzaklaşan kurumsal gelişmelerle bire bir bağlantılıdır.

Kökü yüzyıllara dayanan devlet kültürü ve iç ve dış kaynaklı krizlere rağmen sürdürüle geldiği asırlık demokrasi mücadelesi ile Türkiye Cumhuriyeti; dünyanın en büyük 20

¹¹Enflasyonun düşüşüyle elde edilen refah kazanımları eğer verimli kaynak dağılımı ile birleştirilse idi, büyüme çok daha yüksek olabilecekti (bkz. Neyaptı, 2013).

¹² Hizmet sektörünün istihdam ve üretimdeki payları %50'den fazladır.

ülkesinden biridir. Ancak, kişi başı gelirden dünya sıralamasına göre ancak 69. sırada¹³ olması; iktisadi ve toplumsal kalkınmada daha fazla yol kat edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Büyümenin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ortalamayı yakalaması ve refahın tüm vatan sathına yayılması; bunun içinse, tam bağımsızlık hedefine yönelik olarak, bilimin ve adaletin önderliğinde kamu hizmeti sağlamakla yükümlü olması gereken siyasi iktidarların halka hesap vermesini sağlayan kurumsal yapıların yeniden tesisi en temel önemdedir.

Kaynak ve gelir dağılımında adaletin, bunun sonucu olan iktisadi verimliliğin ve sürdürülebilir büyümenin de temelinde; ilk ve orta eğitim ve sağlık hizmetlerinin kamu hizmeti olduğu gerçeği yatmaktadır. Eğitim ve sağlıkta özelleştirmeler; gelir ve refah eşitsizliğinin zaten yüksek olduğu bir ülkede bu sorunun kalıcılaşmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, savunma, enerji ve gıda gibi stratejik sektörlerde kamunun rolünün kısıtlanması ve kamu ihale kanunu gibi adil kaynak dağılımında temel önemdeki kurumlarda patronaj ilişkilerinin etkileri; ekonominin düzeltilmesi gereken yapısal problemleridir. Türkiye’de çalışabilir yaştaki nüfusun sadece yarısı iş hayatındadır ve bu da tasarrufların ve özellikle 2019 sonrası artan işletme kârlarının istihdam yaratan yatırımlara dönüşmediğini, bu dönüşüm için gerekli motivasyonun mevcut siyaset tasarımı ve hükümet etme yapısı içinde gerçekleşmediğini göstermektedir. Mevcut olan eğitim, yatırım, istihdam ve makro iktisadi politika çerçevesi, Türkiye’nin kalkınma potansiyeline erişebilmesi için yetersiz ve toplumun gereksinimleriyle uyumsuzdur.

Geçen yüzyılın ışığında, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerinin kalkınma için vazgeçilmezliği açıktır. Eğitimde bilimsellik için *laiklik*, adil kaynak ve gelir dağılımını önceleyen bir devlet yönetimi için *halkçılık* ve *devletçilik*, sosyal sermayenin gelişimi ve ulusal birlik için *milliyetçilik* odağı ve kurumları çağın gereklerine uygun tasarlayacak *devrimcilik* anlayışı; cumhuriyetimizin ve tam bağımsızlığımızın iktisadi çerçevesi için de vazgeçilmezdir. Bu bağlamda, piyasa düzenleyici kurumların (hukuki temellerin ve diğer kurumsal uygulama mekanizmalarının) adalet ve rekabet dengesini sağlayacak şekilde yeniden tasarlanması temel önemdedir. Bu amaca yönelik olarak, devletin tüm kurumlarıyla ulusal çıkarlar doğrultusunda politika geliştirip uygulama görevinin ve bunu sağlayacak bürokratik ve politik hesap verme mekanizmalarının, 4 senede bir yapılacak genel ve yerel seçimlerde oylama ötesinde etkinleştirilmesi gerekmektedir.

Devlet yönetim mekanizması tasarımı konusunda mevcut siyasi yapının sunduğu dar çerçevenin dışına çıkarak, teknolojik gelişimin sunduğu imkanları hükümetin ve bürokrasinin etkinliğini geliştirmek için kullanma gerekliliği önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin orta gelir ve sanayisizleşme tuzağından çıkarak kalkınma potansiyeline erişebilmesi; ancak siyasi partiler ve çıkar grupları ilişkilerinin yarattığı verimsizlik ve sosyal adaletsizliğe çözüm bularak mümkündür. Bunu gerçekleştirmek için, büyük veri ve diğer bilgi teknolojilerinin yardımıyla, Devlet kurumlarımızı yönetecek kamu görevlilerinin, liyakat düzeyine göre, milletçe doğrudan seçimi için doğrudan demokrasi tasarımı üzerinde düşünülmelidir.

¹³ 2022 yılı cari Dolar bazlı karşılaştırmaya göre. Satın alma paritesine göre ise aynı yıl Türkiye 50. sıradadır.

BİLİM VE TEKNOLOJİ

Dicle Eroğul

A. Kuruluştan 21. Yüzyıla:

Bir ülkenin bilimsel ve teknolojik gelişme seviyesi; bireysel ve toplumsal düzeyde bakıldığında hayat kalitesi ve refahın yükseltilmesinin, uluslararası düzeyde bakıldığında ise ülkenin rekabet edebilirliğinin, dahası var olabilmesinin ön şartı olmuştur.

Atatürk, kültür ve bilimi bir bütün olarak ele almıştı ve kurduğu Cumhuriyetin dayandığı esası “Cumhuriyetin temeli kültürdür” sözü ile özetlemişti. Nitekim her türlü meselede bilim ve teknolojinin esas alınacağını, henüz Cumhuriyet kurulmadan önce dile getirmişti. Kurtuluş Savaşı’nda zafer kazanmamızı sağlayan ana unsur da, orduların sevk ve idaresinde bilim ve fen ilkelerinin kılavuz edilmesi olmuştu. Toplumsal ve ekonomik alanda güçlü ve çağdaş Türkiye’nin oluşması için bilim ve teknolojinin rehber alınması, en başta Mustafa Kemal Atatürk’ün bilime olan inancı ve sonrasındaki kişisel gayretleriyle mümkün olmuştu.

Cumhuriyetimizin ilk döneminde yetiştirdiği, adını bilim tarihinin ön sıralarına yazdıran Ordinaryus Prof. Cahit Arf’ın, ODTÜ’de verdiği bir konferanstaki “İstiklal Savaşını kazanmış olmak bize inanılmaz, eşi bulunmaz bir güven duygusu aşılacaktır. Öyle ki o tarihlerde bizim için yapılamayacak şey, varılamayacak hedef yoktu.” sözleri, Cumhuriyetimizin mucize karakterini göstermesi bakımından tarihseldir.

Genç Cumhuriyetin elinde bu inanç ve güvenin dışında hemen hiçbir şey yoktu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, insan kaynaklarını önemli ölçüde kaybetmiş olarak yola çıkmıştı. Böyle bir ortamda bilim ve teknoloji politikasının ilk adımı, yetişmiş insan gücü eksikliğini tamamlamak üzere eğitim politikası oluşturmak ve hızla uygulamaya koymaktı. Öyle de yapıldı. Eğitim devrimi 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu ile başladı. Bilimin gelişmesi için gerekli olan özgür ortamı sağlayacak devrimler yapıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan atılımların sonucu, 2015 Nobel Kimya Ödülü’nü kazanan Aziz Sancar’ın “Aldığım Nobel ödülü Atatürk ve Cumhuriyeti tarafından kazanıldı.” sözünde ifadesini bulmuştur.

Eğitim devrimlerini, 1 Kasım 1928 Harf Devrimi izledi. Dilin de yeni ihtiyaca göre değiştirilmesi gerekiyordu. Türkçe sözlük hazırlanması, dil komisyonu kurulması gibi çalışmaların sonunda 1932 yılında, sonradan “Türk Dil Kurumu” adını alan “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” kuruldu. Atatürk’ün bizzat çalışmalarına katıldığı bu Kurum, Türk dilinin gelişiminde önemli rol oynadı. Milli dil geliştirilmeden, bilim ve teknoloji alanlarında ilerlemek söz konusu olamazdı.

Cumhuriyet, bilimsel altyapının ikinci önemli unsuru olan kurumsallaşmaya da önem verdi ve bu alanda da önemli adımlar atıldı. Mevcut kurumlar iyileştirilerek, yenileri kuruldu. 1928 yılında kurulan Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü, 1935 yılında kurulan MTA gibi birçok araştırma enstitüsü faaliyete başladı. Bu araştırma enstitüleri, AR-GE faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar olarak Türkiye’nin bilim ve teknoloji alanındaki gelişiminde önemli roller üstlendiler. Türkiye’de sanayi sektörlerindeki AR-GE, etüt ve planlama çalışmalarının yürütülmesi ilk olarak Sümerbank’ın öncülüğünde gerçekleştirildi.

1930'lu yıllarda, Atatürk'ün "İstikbal göklerde" vizyonuyla yola çıkılarak gerçekleştirilen havacılık sanayi ile Türkiye çok önemli bir teknolojik avantaj yakalamıştı. Cumhuriyet tarihinin ilk havacılık deneyimi 1925'te Türk Tayyare Cemiyeti'nin (Türk Hava Kurumu) açılması oldu. Bu kurumun ardından 1926'da Tayyare Makinist Mektebi ve Kayseri'de TOMTAŞ Uçak Fabrikası kuruldu. Bireysel havacılığın gelişmesinde ise pilot Vecihi Hürkuş ve Nuri Demirağ'ın önemli katkıları olmuştu. Diğer uçak sanayi tesisleri ise 1939'da kurulan Ankara Etimesgut Uçak Fabrikası ile 1941'de kurulan Gazi Uçak Fabrikası tesisleri idi. Etimesgut Fabrikası'nda AR-GE çalışmalarının yapıldığı bir bölüm açılmış ve uçak üretimine ilişkin birçok bilimsel proje hazırlanmıştı. Havacılık sektöründe bir diğer önemli proje de Ankara Rüzgar Tüneli (ART) idi. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından inşa edilip, 1950'lerde faaliyete başlayan ART, genel olarak uçakların aerodinamik sistemlerinin geliştirilmesine yönelik bir projeydi. Yapımına başlandığı yıllarda Avrupa'nın en büyük rüzgar tüneli olan ART, 1950'lerde uçak fabrikalarının kapatılmasıyla birlikte işlevsiz hale getirilmiş ve 1993 yılına kadar hiçbir faaliyet göstermemiştir. Havacılık dışında 1923-1950 yılları arasında SEKA, Etibank, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, Gölcük Tersanesi, Modern Dokuma ve Şişe Cam Teknolojisi kurumlarıyla birlikte bu sektörlerde AR-GE, etüt ve planlama çalışmaları ile teknoloji üretilmişti.

Cumhuriyet'te bilim yaşamını araştırma tabanına yönelterek gerçek anlamda başlatan atılım, 1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesi'nin ve Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması oldu. Her iki kuruluştaki araştırmaya ağırlık verileceği devlet politikası olarak en yetkili ağızlardan ilan edilmiş ve gereği de yapılmıştı. Temel ve uygulamalı bilimlerin her dalında

Türkiye'nin araştırma yayınları 1933'ten başlayarak sürekli bir artış gösterdi. Zaman zaman duraklamalar olsa da artış, bugüne kadar devam edegelmiştir. Ancak bu artış, dünya çapında bilimsel buluşlara yol açmadı. Sıra Anadolu'da üniversiteler kurmaya gelmişti. Bunun ilk sinyalini Atatürk 1937 yılında yaptığı Meclis açılış konuşmasında verdi.

Bilimsel alt yapı bakımından bir diğer önemli gelişme TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun 1963 yılında kurulması oldu. Askeri amaçlarla 1972 yılında kurulan Savunma Sanayi Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü, elektrik ve elektronik mühendisliği alanlarında araştırma yapmak üzere 1982 yılında kurulan Ankara Elektronik Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü vb. enstitüler de araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü diğer kurumlar oldu.

Türkiye'de bilim kültürünün, Cumhuriyet'in üç kuşağı sonunda önemli ölçüde oluştuğunu görüyoruz ama yeterli ölçüde değil. Devletin AR-GE etkinliklerine ayırdığı ödeneğin ulusal gelire oranı 2000'li yılların başında %0.6 seviyesini ancak bulmuştu; oysa Batı Avrupa'da en düşük oran % 1'den başlıyor. Başka önemli bir eksiklik patent sayılarında görülüyor. Batı Avrupa'da yılda alınan patent sayısı 50 binlerden başlayıp yüz binleri buluyor ve geçiyor. Türkiye'de ise birkaç bini geçmiyor.

II. Dünya Savaşı'nın belirlediği jeopolitik koşullar nedeniyle Türkiye ABD ile yakınlaşınca, bilim ve teknoloji politikalarında da ABD'nin yönlendirmelerine açık hale geldi. ABD, Türkiye'yi bir tarım ülkesi olarak nitelendiriyor ve Türkiye'nin makine, uçak ve motor gibi teknoloji alt yapısı gerektiren milli üretim faaliyetlerine son vermesi gerektiğini vurguluyordu. Bunun yerine Türkiye sadece montaj ile sınırlı kalacak

şekilde tarım araçları üretimine ve tarımsal üretim faaliyetlerine yönelmeliydi. Bu süreçten itibaren Türkiye'nin teknoloji tercihlerinde uzun vadeli stratejik değişiklikler yaşandı.

Bu bağımlılık, her alanda kendini göstermiştir. Örneğin; Türkiye, 1954 yılında İstanbul Küçükçekmece'de 1 MW gücünde nükleer araştırma merkezi kurarak, nükleer teknolojiye çok hızlı bir başlangıç yapmasına rağmen, daha doğrusu dünyanın en ileri ülkeleri ile birlikte işe başlamış olmasına rağmen bugüne kadar aynı noktada kalmıştır.

1960'larla beraber Türkiye'de ekonomik duruma, teknolojik gelişmişliğe uygun olarak bilim politikası belgesi oluşturma gayretlerine girişilmiş, bilim politikası kararları alınmış, konu resmî belgelere yansıtılmıştır. Lakin dağıntık bir görüntü sergileyen bu çabaları bir araya getirecek bütüncül bir program uzun müddet hayata geçmemiştir. 1983'deki Türk Bilim Politikası 1983-2003 bahse konu bütünlüğü sağlama yolunda önemli bir adım teşkil etmiş, ancak bu doküman uygulanmamıştır. Türkiye'de 1980'lere erişildiğinde bile böyle bir birliktelik tesis edilememiş, sonuçta teknolojiye dışa bağımlılık sürmüştür.

Türkiye, 1983-1991 yılları arasındaki atılımlarla bir teknolojik devrim süreci yaşamış, ancak bu süreçte de dışa bağımlılığı aşamamıştır. Elektrik, elektronik, haberleşme ve bilgisayar gibi teknolojilerin yaygınlaştırıldığı bu dönem, 1990'larda başlayan özelleştirme furyası ile kesintiye uğradığı için bu teknolojik devrime bizimle birlikte başlayan diğer Asya ülkelerinin gerisinde kalmıştır.

B. 21. Yüzyılın Başları

1991 yılında başlayan özelleştirme furyası, 2000'li yılların başında büyük bir ivme kazanarak devam etti. Bu dönem teknolojinin kıyım yılları oldu, Cumhuriyet'in 70 yılda kazandığı teknolojileri ve dev tesisleri, özelleştirme politikalarıyla yok ettiler. Karabük demir çelik fabrikaları, SEKA'nın tüm fabrikaları, Süt Endüstrisi, Sümerbank, şeker fabrikaları, Türk Telekom gibi birçok kurum satıldı, yüzlerce fabrika kapatıldı. Özelleştirme adı altında, ülkemizin Cumhuriyet döneminde kurduğu tesisler tahrip edildi, kazanmış olduğu teknolojik birikim yok edildi.

Cumhuriyetin ilk döneminde bilimsel altyapıyı sağlamak için atılan en önemli adımlardan biri olan kurumsallaşma, sadece özelleştirmeler ile değil, atamalarda liyakatin yerine siyasetin etkili olması ile de yıpratıldı. Liyakatin arka plana itilmesi, eğitim kurumlarına da zarar verdi. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli kazanımı olan eğitim kurumları, ilköğretimden üniversiteye kadar olumsuz yönde etkilendi. Siyasetin yanı sıra din kisvesi altındaki etkilerin gerek eğitim gerek kamu kurumlarına yansımaları çok büyük tahriplere yol açtı. Eğitim kurumlarındaki bu tahribat, Cumhuriyetin eğitim sisteminin milli, laik, bilimsel niteliklerine büyük zarar verdi.

Milli Güvenlik Kurulu 22 Haziran 2005 tarihinde toplanarak Cumhuriyetimizin 100. yılında erişilecek çok iddialı bir stratejiye onay vermişti. Bir hayal ürünü gibi gözükse de bu projenin gerçekleştirilmesi için TÜBİTAK görevlendirilmişti. Projenin adı "Vizyon 2023"tü. Bu projede bazı hedefler konmuş ve kritik teknolojiler belirlenmişti. Bu tip projelerin uygulanması için uygun altyapı, elverişli ortam ve siyasi irade gerekmektedir. Eğer uygulamaya

konulabilseydi bugün çok farklı bir ülkede yaşıyor olurduk.

15 Temmuz 2016'dan sonra Türkiye, siyasetin birçok alanında olduğu gibi bilimsel ve teknolojik politika oluşturma alanında da farklılaştı. Türkiye Uzay Ajansı, 2018 yılı sonunda kuruldu. Milli ve özgün ileri teknoloji ürün ve sistemlerin teşvik edilmesi hedefiyle kurumsallaşmaya yönelindi. 2020 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde Milli Teknoloji Hamlesi'ni yürütmek üzere, stratejik araştırma ve verimlilik için kritik öneme sahip 2 yeni genel müdürlük oluşturuldu. Böylelikle "**Milli Teknoloji Hamlesi**" mevzuata girdi.

Milli Teknoloji Hamlesi'nin ilk başarılı örneği, havacılık ve savunma sanayisinde hayata geçirilen projeler olmuştur. Savunma sanayi projeleri, teknoloji üretme kabiliyetimizi artırmış, üretim maliyetlerini azaltmış ve insansız hava aracından rokete, otonom sistemlerden uzay/uydu sistemlerine kadar geniş bir spektrumda yıkıcı teknolojileri geliştirme potansiyelimizi ortaya çıkarmıştır. Savunma sanayi projelerinden elde edilen kazanımlar teknolojinin diğer sivil alanlarındaki çalışmalarına da örnek teşkil etmektedir.

C. Cumhuriyetin İkinci Yüzyılı: Beklentiler, Gerçekler ve İdealler

Türkiye'nin bilim ve teknoloji faaliyetleriyle ilgili bazı göstergelerdeki ülkeler sıralamasında ilerleme kaydetmesi sevindirici olmakla beraber, bilim ve teknolojiye ileri olduğu anlamına gelmemektedir. Bu göstergelerde sağlanan ilerlemelere rağmen başka göstergelerde hedeflerin altında kaldığı gibi ülkeler arası karşılaştırmalarda da Türkiye, AR-GE harcamaları ve bilim faaliyetlerinde çalışan

nüfus gibi göstergeler bakımından sanayileşmiş ülkelerin gerisindedir. Hatta bilim yayınlarına yapılan atıflar endeksi, patent sayısı gibi bazı göstergelerin ülkelere göre sıralamasında gelişmekte olan bazı ülkeler, Türkiye'nin üzerinde yer alabilmektedir.

Bilimsel ve teknolojik gelişme için Cumhuriyetin kuruluş dönemi bilim ve teknoloji politikasından ve sanayileşme stratejisinden alınacak ilham ve derslerle vizyonumuzu oluşturabiliriz. Bunlardan birincisi, kaynakları doğru yönlendirecek iyi tasarlanmış bir bilim ve teknoloji politikası ve ikincisi kararlı ve istikrarlı bir uygulama ve bunu sağlayacak siyasi iradedir. Cumhuriyetimizin temeli sağlamdır ve Türk milleti bilim ve teknolojiye meraklıdır. Yeter ki desteği ve yönlendirmeyi sağlayacak siyasi irade var olsun.

Atatürk'ün, tam bağımsızlık ve çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkma hedefine ancak bilim ve teknolojiye ilerlemeyle ulaşabiliriz. Teknolojinin kalkınma ve tam bağımsızlık açısından önemine ilişkin toplumsal farkındalık oluşturulmalı ve gençlere eğitimin yanında kendine güven verilmelidir. Türk dünyasının teknoloji üretebilme kabiliyeti kazanabilmesi için özgüven önemlidir. Teknoloji üretebilme bir organizasyon meselesidir. Türk insanı bu yeteneğini, geriye doğru baktığında tarihin derinliklerinde bulacaktır.

Temel bilim olmadan teknoloji olmaz. Bu nedenle eğitim sistemimizde temel bilime öncelik vermeli, çocuklarımızı küçük yaşlardan itibaren deney yapmaya özendirilmeliyiz. Eğitim için ülke çapında kız-erkek ayrımı yapmadan eşit olanaklar sağlanmalıdır. Bilim boşlukta olmaz, bir millet içinde olur. Eğitimin milli, laik ve bilimsel yönleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi tekrar güçlendirilmelidir. Bilim adamı özgürlük ister. İlim için kayıt ve şart

yoktur. Bilim ve teknolojinin gelişebilmesi için özgür ortam sağlanmalıdır. Eğitim kurumlarıyla sanayi arasında iş birliği sağlanmalı, sanayide AR-GE faaliyetleri yönlendirilmeli ve desteklenmelidir.

Teknolojinin uygulama ve gelişmesini yapacak meslek mühendisliktir. Türkiye’de mühendislik eğitimi, Çeşme’de Osmanlı Donanması’nın Ruslarca yok edilmesi üzerine 1773’te başlatmıştı. Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Mühendislikleri, özellikle Bilişim-Yazılım Sektörü, bütün sektörlerde gelişme ve büyümeyi tetikleyerek, Türkiye’yi Bilişim Çağı’na taşıyacak sektörlerin başında gelmektedir. Bu alanda oluşturduğumuz ulusal mühendislik gücümüzle başarılı bir konumdayız. Başarılarımızın sürmesi için, Atatürk’ün çizdiği yolda toparlanıp ulusal çıkarlarımız doğrultusunda ekonomik ve toplumsal gelişmemizi sürdürmeyi başarabilirsek; elektrik-elektronik, bilgisayar mühendisliği, bilişim sistemleri, yazılım sistemleri üretimi gibi ileri teknolojilerde AR-GE çalışmalarıyla desteklenen bilgiye dayalı endüstri ve sanayi üretimine gereken önemi verirsek, Türkiye bilişim çağının en güçlü merkez ülkelerinden biri olabilecek kapasite ve konumdadır.

EĞİTİM POLİTİKALARI

Hasan Erel

1923-1947 TÜRK RÖNESANSI VE MİLLİ EĞİTİM DEVRİMİ

“1800 yılında Osmanlı Devleti’nin hiçbir yerinde okuryazar oranı yüzde 5’i geçmiyordu. Ülke genelinde ortalama okuryazar oranı muhtemelen yüzde 1’di. Tanzimat dönemi (1839-1876) sonunda Ahmet Mithat Efendi, nüfusun yüzde 95’inin okuma yazma bilmediğini, bunların kalemsiz ve dilsiz olduklarını yazmaktaydı.” Kuşkusuz Osmanlı’nın yıkılışının uzun vadedeki sebebinin cehalet olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, bunu en iyi bilen ve bu konuda köklü devrimler yapmak zorunda olduğunun en farkında olan liderdi. Esasen Türk Devrimi, bir aydınlanma devrimidir. Muzaffer bir komutan ve devrimci olan Atatürk tam bir Rönesans adamıydı. Şahsiyetinde; bilim insanı, jeopolitik dehası, aydın, devrimci, filozof ve gelecek bilimci olmak gibi özellikleri taşıyordu. Bugün Anıtkabir’deki özel kütüphanesinde yer alan 7 farklı dilde 7 binden fazla bilimsel kitabı okumuş, notlar almış ve tartışmıştır. Başöğretmen Atatürk, Cumhuriyet ile birlikte büyük bir milli eğitim devrimine girişmiştir. Hatta bunu Kurtuluş Savaşı sırasında bile yapmıştır. Sakarya Savaşı’na yaklaşıırken en zor koşulların yaşandığı 1921 yazında cepheden Ankara’ya dönerek 16-21 Temmuz’da 1. Maarif Kongresini toplamıştı. Türk toplumu çağdaş uygarlık seviyesine çıkmak için çağdaş ve milli bir eğitim almalı ve bilimsel düşünceyi benimsemeliydi. Bunun ilk adımı da doğal olarak okuma yazma seferberliği oldu. Kız ve erkek, çocuk ve yetişkin İlk

okullaşma için büyük seferberlik başlatıldı. 1927’de okuma yazma oranı yüzde 6’ya, 1941’de ise yüzde 27’ye yükseldi. Bunun için öğretmen okulları açıldı ve yaygınlaştırıldı.

1923-1924 öğretim yılında Türkiye’de ortaöğretim; ortaokul, lise ve ilk öğretmen okullarını kapsıyordu. Bu tarihte Türkiye’de 72 ortaokul vardı. Bunlarda 796 öğretmen görev yapıyor, 5.905 öğrenci öğrenim görüyordu. 1937-1938 öğretim yılında okul sayısı 140’a, öğretmen sayısı 2.840’a ve öğrenci sayısı 74.107’ye çıkmıştı. Ortaokullarda öğrenci sayısı 12,5 kat artmıştı. Eğitimin milli niteliklere sahip olabilmesi için her şeyden önce öğretimde birliğin olması gerekirdi. 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak Milli Eğitimde bütünlük sağlanmıştır. Medrese ve okullar Maarif Bakanlığı’na bağlandı; tekkeler, türbeler, zaviyeler kapatıldı. Yabancı ve azınlık okulları devlet kontrolüne girdi. Eğitimde birlik ilkesi sınıfsal ve kültürel yönden bütüncül yeni bir ulus yaratılmasında büyük rol oynamıştır. Eğitim laik ve bilimsel olmalıdır.

22 Eylül 1924’te yaptığı bir konuşmasında Atatürk "Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir" demektedir. Batı’daki bilimsel literatürü Latin harfleriyle daha kolay takip edebilmek için ve daha da önemlisi Türkçe konuşma ve yazmaya daha uygun olduğu için, Yeni Türk Alfabesi 1 Kasım 1928’de uygulamaya kondu. Cumhuriyet’in en önemli hedeflerinden biri Ankara’yı üniversite kenti haline getirmektir. 1925 yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi açıldı; okul iki yıl sonra Ankara Hukuk Fakültesi adını aldı. 1927 yılında, bir yıl önce Konya’da açılan Orta Muallim Mektebi de Gazi Orta Muallim Mektebi adıyla başkente taşındı. Atatürk’ün Türk milletini

bilimsel temellere dayanan dil, tarih ve coğrafya bilincine kavuşturma politikası kapsamında 1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açıldı. Köycülük ve tarımsal kalkınma politikası çerçevesinde 1930 yılında Ankara Yüksek Ziraat Mektebi kuruldu; 1933 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açıldı. 1936'da İstanbul'daki Mülkiye Mektebi, Atatürk'ün teklifi üzerine, Siyasal Bilgiler Okulu adıyla Ankara'ya nakledildi. Bu okul, Cumhuriyet'in mülkî idarecilerinin yetişmesinde önemli rol oynadı. Atatürk zamanında Türkiye'deki yükseköğretim kurumları sayısı 9'dan 17'ye çıktı.

Eğitim yaygınlaştığı kadar uygulamalı ve işlevsel de olmalıydı. Tarım ülkesi olan Türkiye'de bunun için köylere gidilmesi gerekiyordu. Bunun için 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri kuruldu. 1938'de Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel ve Köy Enstitüleri'nin başındaki İsmail Hakkı Tonguç bu başarının ardındaki isimlerdir. Türkiye'nin dört bir yanında, tarıma elverişli geniş arazisi bulunan köylerde 21 Köy Enstitüsü açıldı. İlk hedefi köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmekti. Kitaba deftere dayalı öğretim yerine iş için, iş içinde eğitim ilkesi tatbik ediliyordu. Her köy enstitüsünün kendisine ait tarlaları, bağları, arı kovanları, besi hayvanları, atölyeleri vardı. Derslerin yarısı temel örgün eğitim konularını içeriyordu. Geri kalanı ise uygulamalı eğitimdi. Burada keşfedilen başarılı köy çocukları devlet burslarıyla Avrupa'ya tahsile de yollandı. Bu görkemli döneme damgasını vuran diğer devrimci isimler arasında Milli Eğitim Bakanları Reşit Galip (Üniversite Reformu'nun mimarı) ve Mustafa Necati (hazırladığı Maarif Kanunu'na "Aslanan öğretmenlik" hükmünü koydurdu, yabancı okulları denetime aldırdı, parasız eğitimi uyguladı, harf devrimini yönetti) vardır. Ne yazık ki her ikisini de genç yaşta kaybettik.

1947-1980 BATI ETKİSİNE GİREN EĞİTİM VE 1960 SONRASI ÖZERK ÜNİVERSİTE

27 Aralık 1947'de imzalanan ve "Fulbright Anlaşması" olarak anılan "Türkiye ve ABD Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkındaki Anlaşma", milli eğitimimizde adeta bir kırılma noktasıdır. Görünüşte masum bir kültürel değişim programıdır. Başarılı Türk öğrenciler ABD'nin tam bursuyla ABD'de öğrenim görecektir. 1949 yılında hayata geçen uygulama ile bugüne değin 6500 Türk bu programa katılmıştır. Atatürk döneminde de Avrupa'ya öğrenci gönderiliyordu ama tamamen Türkiye Cumhuriyeti'nin seçimi ve finansmanıydı. Oysa Fulbright bursları ABD yetkililerince kararlaştırılıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş koşullarında Türkiye'nin Batı kampına giriyor olması, pek çok şeyi değiştirdiği gibi Milli Eğitim'i de etkiledi. 1947 Truman Doktrini ile birlikte esen anti-komünist atmosferden Türk hükümetleri de etkileniyordu. ABD, Truman Doktrini ile finansal yardıma (Marshall yardımı-okullara süt tozu) başlamıştı ama karşılığında Türkiye'de serbest seçimlere dayanan demokrasi düzeninin yerleştirilmesini ve "5 yıllık kalkınma planları" ve "Köy Enstitüleri" gibi uygulamaların kaldırılmasını talep etti.

Meclis'teki toprak ağaları da Köy Enstitüleri'nden hoşnutsuzdu. Onlara göre köylü kendilerinden akıllı olmamalı, sorgulamamalı idi. Bu hoşnutsuzluklarını o dönem ABD sayesinde popüler olan anti-komünizm kisvesine sığdırıyorlardı. Türkiye'nin Batı kampına girişinde ilk kurban Köy Enstitüleri olacaktı. İsmet İnönü, baskılara dayanamayıp 1946'da Köy Enstitüleri'nin mimarı İsmail Hakkı Tonguç'u İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden alınca Hasan Ali Yücel de bakanlıktan istifa etti.

Hasan Ali Yücel'den sonra köy enstitüleri kapatılmaya ve Köy Öğretmen Okulları'na dönüştürülmeye başlandı. 1946'da Milli Eğitim Bakanı olan Şemsettin Sırer tasfiye sürecini yürüttü. Köy Enstitülerine öğretmen yetiştiren Yüksek Köy Enstitüsü bölümü 27 Kasım 1947'de kapatıldı. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Köy Öğretmen Okulları da 27 Ocak 1954'te kapatıldı. 1960 ihtilaliyle birlikte Türkiye yeni bir döneme girdi. 1961 anayasası demokratik, sosyal ve özgürlükçü karakteriyle Üniversiteleri özerkleştirdi. Akademinin önü açıldı, bilimsel atılımlar yapıldı. Bu dönem hala devletin eğitimde bir "baba", hatta "ana" rolü oynadığı bir dönemdi. Eğitim parasız ve yaygındı. 1970'lerde ise karşı saldırı geldi. 12 Mart 1971 darbesi sonrası üniversite özerkliği sulandırıldı. Baskı ve müdahaleler siyasilenmeyi artırdı.

1980-2002 NEOLİBERALİZM VE MUHAFAZAKARLAŞMA, YÖK VE PARALI EĞİTİM

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Dünyadaki neoliberalizm dalgası bizim kıyılarımıza bir askeri darbe ile gelmişti. Devletin ekonomi ve eğitimdeki rolünü azaltan 24 Ocak 1980 kararları demir yumruk ile uygulanacaktı. İlk iş, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kuruldu ve üniversite özerkliği tamamen bitirildi. Akademi, "uslu çocuk" olmaya ve verilen emirleri yerine getirmeye zorlandı. Bu dönemde 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla birlikte birçok öğretim üyesinin görevine son verilmiş, birçok öğretim üyesi de YÖK'ün kuruluşunu protesto ederek istifa etti. Eğitim sistemi, sahte bir "Atatürkçülük" kisvesi ile skolastik olmaktan dogmatizme doğru, yani ezberciliğe ve muhafazakarlaşmaya doğru kaydı.

12 Eylül'e değin din dersi ile ahlak bilgisi ayrı dersler olarak veriliyordu. 1981'de bu

iki ders birleştirildi ve "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" adı altında 4. sınıftan itibaren lise sona kadar zorunlu hale getirildi. İmam Hatip okullarının sayısı arttı.

Turgut Özal'ın "serbest pazar" olarak tanıttığı neoliberal modeliyle eğitimde özelleşmeler başladı, üniversite öğrencilerinin harç ücretleri artırıldı, bu dönem ayrıca İngilizce eğitim de yaygınlaştı. 1990'lardan itibaren ise dini tarikatlar eğitim sektörüne girdi. Bazıları kaçak kuran kursları ve medreseler açmaya başladı.

28 Şubat 1997'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısından Milli Eğitim ile ilgili önemli kararlar çıktı:

- 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmeli.
- Kur'an kursları Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmalı, kaçak kurslar önlenmeli.
- Tevhidi Tedrisat (eğitimde birlik) uygulanmalı.

Bu esasen olumlu kararların olumsuz bir tek yönü, taşınmalı eğitime geçilmesi olmuştu. Ana nedeni, küçük yerleşim birimlerindeki öğretmen ve eğitmen noksanlığı, okul eksikliği, öğrenci sayısının yetersiz olmasıydı. Taşınmalı eğitim sonrası köyler okulsuz kaldı, köydeki aydın öğretmen figürü yok oldu.

2002-2023 EĞİTİMİN DİNSELLEŞMESİ VE KALİTEDEKİ DÜŞÜŞ

2002'deki Ak Parti iktidarı ile eğitimin niteliği giderek azaldı. İmam Hatip okulları sayısı neredeyse normal okullarla aynı seviyeye geldi. Devlet okullarının ödenekleri azaltıldı, öğretmen atamaları yapılmadı ve eğitimin kalitesi giderek kötüleşti. 8 yıllık kesintisiz eğitim kaldırıldı ve 4+4+4 sistemi getirildi. Artık çocuklar 4 sene okuduktan sonra okuldan alınabilecekti. Eğitim dinselleştirildi ve

piyasa merkezli bir hale getirildi. Orta ve üst gelir seviyesindeki veliler çocuklarını bu sebeplerden dolayı özel okullara göndermeye başladı. Her ile bir üniversite açılma kampanyası sonucu, Anadolu'nun dört bir yanı lise düzeyinde bile olmayan içi boş üniversite binalarıyla doldu. FETÖ, eğitim alanında denetimsiz hareket etti. Dershaneler, okullar açtı. 15 Temmuz 2016 kalkışması sonrası bu okullar devlete devredildi. Eğitim sistemi, öğrenmekten çok, sınavlara hazırlık için test çözme ve yüksek skor elde etme taktikleri üzerinde yoğunlaştı.

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı olan PISA'nın 2022 araştırma sonuçlarına göre Türkiye, araştırmaya dahil olduğu 2003 yılından bu yana okuma, matematik ve fen bilimleri alanlarının tümünde OECD ortalamasının altında kaldı. Öğretmenlerin özlük hakları geriledi. 657 sayılı devlet memurları kanununa tabi çalışan öğretmenler yerini sözleşmeli ve ücretli öğretmenlere bıraktı. Pek çok özel okul ise giderleri azaltmak, karları artırmak için düşük ücretlerle öğretmen çalıştırma yoluna gitti. Yine de son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle birlikte pek çok özel okul iflas etti. Liyakat sorunu da ciddi bir krize dönüştü. Pek çok ilde Milli Eğitim Müdürlüğü görevlerine Diyanet İşleri personelinin bürokratlar getirilirken, akademiye Rektörlerin akrabalarına özel kadrolar ihdas edildi.

Üniversite mezunları iş bulamamaktan şikayet etmeye başladı. Eurostat'ın 2020 yılı verilerine göre 20-64 yaş arası nüfusta Türkiye'de üniversite mezunlarında işsizlik oranı yüzde 12,7. İlköğretim veya daha düşük seviyede eğitime sahip olanlarda ise işsizlik oranı yüzde 12,6. Aradaki fark yüzde 0,1 puan. Oysa bu durum Avrupa ülkelerinde tam tersi. AB'nin 2019 yılı ortalamasına göre üniversite mezunlarında

işsizlik oranı yüzde 4 iken ilköğretim mezunlarında yüzde 12,4.

Yapılan bir ankete göre, eğitim için yurtdışına gitmek isteyen gençlerin oranı 2022'ye göre yaklaşık yüzde 30 arttı. Okulların kız – erkek olarak ayrılması ve okullara imam atanması gibi öneriler iktidar mahfillerinden dile getirilmeye başlandı. İzmir pilot şehir olarak seçilerek ilköğretim okullarına danışman kisvesiyle imam atanması uygulaması başladı.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında eğitimin durumunun umut verici olmadığını söylemek mümkün. Ne yapılması gerektiğine dair birkaç öneride bulunabiliriz:

1-Eğitimde birlik sağlanmalı, özel okullar istisnai olmalı ve 8 yıllık kesintisiz eğitim geri gelmeli

2-Eğitime ve bilime ayrılan bütçe artırılmalı, okullarda yeterli öğretmen ve gıda, üniversitelere araştırma bütçeleri sağlanmalı.

3-İçeride boş taşra üniversiteleri en azından yöredeki şartlara uygun mesleki eğitime dönmeli, üniversitelerde İngilizce eğitime son verilmeli.

4-Eğitim dinselleştirilmemeli, üniversiteler özerk olmalı ve tüm eğitim öğretim kurumlarında liyakat esas olmalıdır.

ANAYASA SÜREÇLERİ ve MECLİS

Ali Karamut

YAŞAMAK KANUNU

Atatürk, 29 Ekim 1933 günü bakın ne diyor:

“İdeal ele geçince ideal olmaktan çıkar, yaşanır bir şey olur. Bazı şeyler, kanunla, emirle, milletçe omuz omuza boğuştuğunuz halde düzelmezler. Adam fesi atar, şapka yı giyer ama alnında fesin izi vardır. Siz sarıkla gezmeyi yasaklarsınız, kimse sarıkla dolaşmaz. Ama bazı insanlardaki görünmeyen sarıkları yok edemezsiniz. Çünkü onlar zihniyetin içindedir. Zihniyet binlerce yılın birikimidir. O birikimi bir anda yok edemezsiniz, onunla boğuşursunuz...

Yeni bir zihniyet, yeni bir ahlak yerleştirmeye kadar boğuşursunuz ve sonunda başarılı olursunuz. Önemli olan boğuşmaktan yorulmamak, umutsuzluğa düşmemektir. Milletler böyle ilerler. Yorulan, umutsuzluğa kapılan yenilir.

*Biz biliyoruz ki inandığımız şey doğrudur, yenedir, ileridir. Öyleyse; eskiyi, geriyi, işe yaramazı mutlaka yeneceğiz demektir. Çünkü ilerlemenin başka çaresi yoktur. Yaşama kanunu budur”.*¹⁴

Dünya üzerinde eşi benzeri görülmeyen bir bağımsızlık savaşından sonra Cumhuriyetimiz kurulmuştur. Cumhuriyet sıradan bir rejim değişikliği değildir. Kültür, çağ, uygarlık değişimidir. 100 yılını kutladığımız Cumhuriyetimizin temelinde, Mustafa Kemal’in Milli Mücadeleyle başlarken, Amasya’da yayınladığı ilk tamimle “Milli İrade” kavramını açıklaması yatar. “Milli İrade” sözü, bütün insanların eşit vatandaşlık haklarıyla donatılması demektir. Milli İrade yolu bizi yurttaşlık bilincine, Cumhuriyet’e, Laiklik

ve Demokrasiye ulaştırır. Müslüman bir toplumda, laik bir düzeni, demokratik siyaset yaşamını gerçekleştirebilmek benzeri görülmeyen bir olaydır.

Anayasalar Meclisler ile birlikte ele alınmalıdır. Meclis, sözlük anlamıyla, müzakere eden, görüşen; yani üyeleri bir karara varmak üzere, birbirleriyle belli konular üstünde konuşan kurul (heyet) dur. Siyaset bilimi terimi olarak meclis, halkı temsil etmek üzere, halk tarafından seçilen kimselerden oluşan, kanun yapan ve devletin önemli işlerine karar veren siyasal bir kuruldur. Yukarıdaki tanıma göre, bir meclisin parlamento olması için;

- Halkı temsil etmek üzere seçilmesi
- Kanun koyma ve devlet işlerine karar verme yetkisine sahip siyasal bir kurum niteliği bulunması gerekir.

Meclislerin siyasal bir kurum haline gelebilmesi için uzun bir süre gerekmiştir. Parlamenter sistem, Magna Carta’dan bu yana, Kral’ın yasama yani yasa yapma yetkilerini az çok seçimden çıkmış bir parlamentoya devretmek zorunda kaldığı noktada doğmaya başlamıştır. Daha sonraları, Kral’ın emrinde çalışan bakanlar zamanla böyle bir parlamentoya karşı sorumlu hale gelmişlerdir. Parlamenter sistem, yalnız yasama ve yürütme organları arasında sorumluluk ilişkisinin doğması ile tam anlamını bulmamış, aynı zamanda yasama organının daha demokratik, daha yaygın bir seçime dayanmasına bağlı olarak gelişmiştir. Bu nedenle, ‘Parlamenter Sistem’ ‘Demokratik Rejim’ ile birlikte kullanılır olmuştur. Tarihsel gelişim içinde ‘parlamenter demokratik rejim’ gibi tanımlar da sık sık kullanılmaktadır. Parlamenter sistemin de uygulamada farklılık gösterdiği durumlar bulunmaktadır. Demokratik bir rejimde, bütün yetkileri elinde bulunduran bir parlamento dayalı

¹⁴ Yaşer (2023)

“Meclis Hükümeti” ya da meclisten ayrı olarak seçilmiş bir yöneticinin ağır bastığı “Başkanlık Sistemi” gibi yönetim biçimleri de olabilmektedir. İlkine örnek Türk Kurtuluş Savaşı dönemi, ikincisine örnek mevcut düzendir.

Ülkemizde, Anayasal düzen ve parlamentonun 147 yıllık bir geçmişi vardır. İlk Osmanlı Anayasası olan Kanun-u Esasi 1876’da kabul edildi. Anayasa da öngörülen meclis için seçimler 19 Mart 1877 yapıldı ve Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu’nda Meclis-i Mebusan açıldı. 1878’de kapatılan Osmanlı Meclisi, 1 Ağustos 1908’de yeniden açıldı ve 18 Mart 1920’de İstanbul’un İngilizlerce işgali ile dağıtıldı. Bundan sonra Kurtuluş Savaşı’nı yönetmek ve yeni bir devletin temellerini atmak üzere, Ankara’da 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu Meclis hem yasama hem de yürütme görevini birlikte üstlendi. Meclis Başkanı aynı zamanda hükümetin de başı olarak görev yapıyordu. Büyük Millet Meclisi, açıldığıının ikinci günü Mustafa Kemal Atatürk’ü Meclis Başkanı olarak seçti. Meclis, ulusal egemenliğe dayalıydı.

Bu siyasal yapının Batı ile Doğu arasında yükselmesi gerekmiştir. Milli hakların korunması tezine dayandırılan bu ideolojik hareketin ismi Müdafaa-i Hukuk olmuştur. Doktrin, Milli Hâkimiyet doktrini dir. Gerçekleştirme araçları da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. Bu organ bir yandan bağımsız bir devlet kurmak için girişilen İstiklal Harbi’ne yön vermiş, bir taraftan da gelecekteki devletin siyasal ve hukuki temellerini atmıştır. Bu bakımdan tam anlamıyla devrimci ve kurucu bir işleve sahip olmuştur. Ulusal egemenlik ilkesi Anadolu devrimcilerine tek olumlu çözüm yolu olarak görünmüştür. Bütün devrim belgelerinde bu ilkeyi görürüz: Ulusu yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Seçimin yapılması, Meclisin toplanması zorunludur. Böylece Millet, kendi içinde,

kurtuluşu için örgütlenecektir. Amasya Tamimi’nde, Erzurum, Sivas kongrelerinin kararlarında, bütün Müdafaa-i Hukuk dernek ve kurullarının programlarında ve kararlarında bu ilkenin ve uygulamanın istenildiğini görmek mümkündür. Müdafaa-i Hukuk ideolojisi yer yer organlaşmış örgüt tarafından benimsenmiş, başka bir aşamada bu örgüt bölge kongreleri halinde toplanmış, üçüncü bir aşamada ise tümü Sivas Kongresi’nde birleştirilmiştir. Sonraları Büyük Millet Meclisi, kaynağını millettten alan saygın bir kurum olarak benimsenmiştir. Meclis çalışmaları ve devlet yönetiminde 1921, 1924, 1961 Anayasaları temel teşkil etmiştir. Günümüzde çeşitli değişikliklere uğramış olmakla beraber 1982 Anayasası yürürlüktedir. Tanzimat’tan beri laiklik, hukuk devleti, demokrasi ve milli egemenlik kavramları anayasa hareketlerine paralel bir gelişme göstermiştir. Cumhuriyet rejiminin kabul edilmesi ve daha sonra çok partili dönemin başlaması, bu kavramların hayata geçirilmesini sağlamıştır. 3 Mart 1924’te Hilafet kaldırılmıştır. Sonrasında kabul edilen 1924 Anayasası Cumhuriyet’in ilk Anayasasıdır. Laiklik ilkesi, rejimin temel yapı taşlarından biri olarak 1937’de Anayasa’ya eklenmiştir.

Uyrukluktan Yurttaşlığa Geçiş

- 1- 1876 Kanun-i Esasi’si Osmanlı Devleti’nde, devletin egemenliği altında kişiler, padişahın kulu ile tebaasıdır.
- 2- TBMM Dönemi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; Temel haklar ve özgürlükler konusunda düzenleme içermeyip, sadece devletin örgütlenmesiyle ilgili hükümler koymuş olduğundan, çağdaş anlamda bir Anayasa sayılamaz.
- 3- 1924 Anayasası ve Sonrası
1924 Anayasası, “Türklerin Kamu Hakları” başlığı altında zamanına göre yeterli sayılabilecektir. Ancak, bu düzenlemeler haklar ve özgürlüklerin ekonomik, sosyal nitelikteki bir altyapı desteklenmeksizin

sıralanmış olduğundan bunlar soyut niteliktedir. Bu anlayış 1789 Fransız Devrimi'nin özgürlük anlayışını yansıtır. 1789'un Soyut "Birey" Anlayışının yetersizlikleri gidermeye yönelik "somutlaştırma" çabası özgün yurttaş kavramının hayata geçirilerek somutlaştırılmasıdır:

4- "Atatürk yıllar içinde olgunlaşacak siyasetini 1930'larda Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik olan altı okla özetlemişti. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından kaynaklanan özgün bir modeldi. Kendi ifadesiyle bağımsızlığı karakter olan benimseyen Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bağımsız kılmayı hedeflemişti."¹⁵

5- Çok Partili Döneme Geçiş (1945-1950) Türkiye'yi yönetenlerin cesareti ve kararlılığı, 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik koşulların yarattığı iç birikim ve dış etkenler, Türkiye'yi demokratik yönetimin göstergesi olarak nitelendirilen çok partili döneme geçiş kararına taşıdı. Yurttaşı bilinçli seçmen yapmaya yönelik; Medeni Kanun, Öğretim Birliği Yasası, Harf Devrimi ve millet mekteplerinin devamı niteliğindeki devrimci girişimler, feodal düzenin devamını isteyenler tarafından dirençle karşılanıyordu.

6- Çok Partili Dönem (1950-1960) Tek Partili Politik düzen, yerini Çok Partili sisteme bıraktı, 1950 yılında iktidar seçimle el değiştirdi. 1952 yılında Türkiye NATO'ya katıldı. Küçük Amerika hayalleri ile ABD'nin kontrolüne girdi.

7- 1960-1970 Dönemi Demokrat Parti'nin özgürlükleri kısıtlayan hukuk dışı tavrı ve ülkeyi cepheleşmeye götürmesi halkın, örgütlü kesimlerinin ve öğrencilerin tepkisine yol açtı. Bu durum 27 Mayıs 1960'da yapılan askeri darbenin zeminini oluşturdu. Ordunun müdahalesi ile demokratik süreç askıya alındı. Bununla birlikte basın ve üniversitelerin de

katkılarıyla, yeni bir demokratik döneme geçiş sağlayan 1961 Anayasası kabul edildi. 1961 Anayasası bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin beklentileri karşılıyor, çalışma hayatını düzenliyor emeğin sermaye karşısındaki konumunu güçlendiriyordu. Üniversitelerde özerklik geniş bir biçimde sağlanmıştı. 1961 Anayasası'nın en büyük şanssızlığı 1960 Askeri Darbe sonrası gündeme gelmesidir.

8- 1970 -1980 Dönemi

1968 olayları, toplumsal huzursuzluklar, 12 Mart 1971'de Askeri Muhtırayı getirdi. 1973 seçimlerine kadar süren ara rejim döneminde 1961 Anayasası'nda önemli değişiklikler yapıldı. Değişikler, bir tehlike olarak görülen ve gösterilen komünizme karşı, dinsel güçlerin üstten desteklenmesi anlamına geliyordu.

9- 12 Eylül 1980 ve 1990 Dönemi

12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler yönetime yine el koydu. Türkiye'de demokrasi askıya alınmış ve siyasi partiler yasaklanmıştı. 1982'de halkoyuna sunulan Anayasa'nın kabul edilmesiyle darbeci Kenan Evren, Cumhurbaşkanı oldu. 1982 Anayasası Türkiye'nin rejimini yeniden belirlerken "Laiklik" anlayışında köklü değişikliklere yol açtı. İlmli İslam sürecine geçildi. "YÖK Yasası" bu dönemde çıktı, bu zamana kadar değiştirilmeyen siyasi partiler kanunu yine bu dönemde kabul edildi.

10- Mevcut iktidarın defalarca değiştirdiği Anayasa, 12 Eylül 2010'da yapılan referandumla köklü bir şekilde değiştirildi. Yargının bir cemaat eline terk edildiği ve sonradan paralel devlet yapılanmasının olduğu dönemde Türkiye, dış politikasında da büyük hatalar yaptı ve Suriye iç savaşında taraf oldu. İstikrarsızlık arttı. İktidar son yıllarda güvenlik ve dış politika alanında daha önce yaptığı yanlışlardan dönmeye başladı. Ancak siyasi çalkantı bitmedi. Dış politikada Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasından endişe duyan ABD'nin

¹⁵ Özdemir (2019)

kışkırtmasıyla 15 Temmuz 2016'da devlet içinde paralel yapı olan FETÖ darbe girişiminde bulundu. Adeta iç savaş denemesi yapılan ve Batılı ülkelerin perde arkasında yer aldığı bu olayı Türkiye neyse ki varlığını yitirmeden atlattı. Ancak siyasi arenada kargaşa devam etti. Bunun üzerine 16 Nisan 2017'de rejimi kökünden değiştirecek bir referandum gündeme geldi ve Anayasa bir kez daha değiştirilerek Başkanlık sisteminin önü açıldı. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerle parlamenter sistem resmen sona erdi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu.

Devlet düzeni oturmuş ülkelerde sıklıkla Anayasa değişmesi, devletin hukuki temelini istikrarsız olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Nasıl ki Türk devrimi çeşitli aşamalardan geçerek yapıldıysa, karşı devrim de tersi aşamalardan geçilerek yapılmaya çalışılmaktadır. Ülkemiz son yirmi yıldır mevcut iktidar tarafından yönetilmektedir. Bu süreçte Cumhuriyet kazanımları aşınmıştır. 1920'den bu yana millet egemenliği temsilcisi olan Meclis etkisiz bırakılmıştır.

Cumhuriyetçi düzenin yeniden gerçekleşmesi, cumhuriyetçi ortak program ve örgütlenmeyle mümkündür. Bugün yüz yıllık badirelerden sonra Türkiye tekrar Anayasa tartışmalarına tanıklık etmektedir. Daha önce yapılan değişiklikler arzu edilen sonucu vermemiş olmalı ki, yeni bir Anayasa arayışından bahsedilmektedir. Darbe Anayasalarından kurtulmak mantıklı görünmekle birlikte, sivil Anayasanın ne kadar ilerici olacağı asıl önemli mevzudur.

Bu çerçevede, Cumhuriyetin temel niteliklerinden sapılmamalıdır. Anayasal temel hak ve hürriyetleri güvence altına almanın yanı sıra, halkın yönetim sürecine katılmasının tüm yolları açık tutulmalıdır.

Hatta temsili demokrasi aşılarak, katılımcı demokrasi tesis edilmelidir. Hukukun üstünlüğü, yasanın üstünlüğü ile karıştırılmaktadır. Hukuk sadece ulusal yasaların bütünü olarak anlaşıldığı takdirde, iktidarlar evrensel hukuka aykırı yasaları uygulayarak demokrasinin, hak ve özgürlüklerin genişlemesine engel olurlar.

Yasaların uygulanması, hukukun üstünlüğünün sağlandığı hukuk devletinin var olduğunu göstermez. Önemli olan yasaların niteliğidir. Anayasamız, yasalarımız Türk milletinin ihtiyaçlarına cevap verip, evrensel hukuka uygun olduğunda hukuk devletine ulaşabiliriz. Önemli olan Hukukun şeklen üstünlüğü değil hukuk devletinin tümüyle egemen kılınmasıdır. Günümüz sisteminde iktidar çoğunluğu ve parlamento çoğunluğu aynı olmaktadır. Hükümetin katılmadığı bir kanun teklifinin Genel Kurul'da kabul edilmesi imkânsızdır. Bu durum yürütmenin yasama organı üzerinde vesayetine neden olmaktadır. Yasama komisyonlarının ve milletvekillerinin yasama sürecindeki yetkilerinin artırılması gerekir.

Sonuç olarak Türkiye'nin ikinci yüzyılında birliğe, ilerlemeye, ümide, değişime ihtiyacı vardır. Gelecek geçmişte saklıdır ve Türkiye'nin düştüğü durumdan çıkması için Atatürk'ün fikirleri, zamanın ruhunu yakalayan ve değişen koşullara göre güncellenen ulusal düşünceye rehberlik edecektir. Anayasa tartışmalarını bu bilinçle yaparak Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına girmek, kalbi vatanla atan her Cumhuriyetçinin vazifesi olmalıdır.

CUMHURİYET ve MAVİ VATAN

Cem Gürdeniz

Jeopolitik reflekslerin en temel hareketi, denize yöneliş ve deniz yetki alanlarını yani mavi vatanı sahiplenmedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde mavi vatan kavramı yönetici elitlerin gündeminde yoktu. 15 ve 16'ncı yüzyıllarda yaşanan deniz zaferleri döneminde bile denizlere hâkimiyet bir jeopolitik temele dayanmıyordu. Osmanlının gerilemesi denizde başladı, işgali de denizden oldu. Son Sultanı da vatanını denizden terk etti.

Türklerin deniz uyanışı Mustafa Kemal ile başladı. Kurtuluşun cephanesi, 26 Nisan 1920 tarihli mektupla başlayan Sovyet-Türk dostluğu ile Karadeniz'den geldi. Başta İnebolu üzerinden olmak üzere Kuvayı Milliye Donanması ve Kağrı Donanması ile Batı Cephesine taşınan Rusya'dan gelen 300 bin ton cephane Kurtuluş Savaşı'nı ve zaferi mümkün kıldı.

1 Eylül 1922 sabahı Mustafa Kemal tarih sahnesine coşku ile çıkan Türk ordularına yeryüzünü titreten emrini veriyordu: **"Ordular, ilk Hedefiniz Akdeniz'dir."** Bu, Anadolu'nun, denizlerle buluşmasına yönelik bir jeopolitik direktif; Anadolu'nun Akdeniz ve okyanuslarla olan bağlarını koparan Sevr zincirine bir başkaldırıydı. İkinci Adam İnönü'ye göre Gazi, bu emir ile meydan muharebesinin sonucunu ifade eden hedefi değil, Akdeniz siyasetinde ve uygarlığında Türk milletinin layık olduğu yüksek mevki hedefini göstermişti. Bu emir aynı zamanda kapitülasyonlara bir başkaldırı, kabotaj hakkını sahiplenmenin de bir manifestosuydu.

Cumhuriyet kurulduğunda Atatürk'ün görüşleri paralelinde devlet denizi ve denizciliği benimsedi. Karacı tutuculuğa rağmen kısa süreli de olsa Bahriye Vekaleti kuruldu. Anadolu yarımadasının her üç deniz cephesinde derinliğine savunma maksatlı bir donanma oluşturulması öncelik kazandı. Oluşan deniz gücü sayesinde önce Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sağlandı ve 13 yıl aradan sonra Boğazların tam egemenliği geri alındı. Daha sonra Hatay zaferi ile İskenderun Körfezi'nin her iki kıyısı da Türk egemenliğine girdi ve iç sular rejimine tabi oldu.

Vefatından tam bir yıl önce, TBMM 5. Dönem açılışında, 1 Kasım 1937'de denizcileşme direktifini aşağıdaki konuşma ile veriyordu: **"Denizcilik sadece ulaştırma işi değil, iktisadi iş olarak anlaşılacak ve tersaneler, gemiler, limanlar ve iskeleler inşa edilecek, deniz sporları kulüpleri kurulacak ve korunup geliştirilecektir. Çünkü, topraklarının üç bir yanı deniz olan bir ulusun sınırını, halkının kudret ve yeteneğinin hududu çizer. En uygun coğrafi konumda ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri bir denizci ulus yetiştirmek yeteneğindedir. Bu yetenekten yararlanmasını bilmeliyiz. Denizciliği Türk'ün büyük ulusal ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız..."**

Aslında deniz bağımsızlık ve özgürlük ideolojisinin temel kaynağıydı. Göçebe Türklerin Orta Asya'dan başlayan yolculuklarında vardığı Anadolu, Akdeniz'e kısır başı gibi uzanan son sınırdı. Bu sınırı zorlamak gerekirdi. Karada yaşayan yerleşikler alışılmışı tercih ediyor ve ona ihtiyaç duyuyordu. Çoğunluk tarımla uğraştığından doğaya bağımlıydılar. Yeniliklere, değişime, yabancılara ve risk almaya kapalıydılar. Deniz ise tehlikeden,

yenilikten, cesareten yanaydı. Pragmatizmi, liyakati, girişimciliği ve dünyaya açılmayı gerektiriyordu. Devrimci ve girişimci ruhun kaynağı olarak deniz, tarih boyunca devam eden yaşam diyalektiğinin de sınırıydı. Bu diyalektik deniz ile kara, denizci ile köylü arasındaki ayırmadan kaynaklıydı. Türkler denizcileşmeliydi. Denizcileşme Kemalizm'in varacağı en önemli nihai varış limanlarından birisiydi.

Ama başlangıçta bu çok uzak bir hayaldi. Önce Cumhuriyet kurulmalı, sonra o temel üzerine laik, üniter bir ulus devlet inşa edilmeli ve bu devlet devrimlerle şekillendirilmeliydi. Esas olan cumhuriyetti. Önce cumhuriyet güçlendirilmeliydi. Devrimler ve son aşamada demokrasi onun üzerinde ilerleyebilsin. Cumhuriyetin ve onun temeli olan vatanın ortadan kalktığı bir ortamda demokrasiden zaten bahsedilemezdi. Mustafa Kemal hayallerini tek tek gerçekleştirdi. Denizle buluşan Anadolu coğrafyasını 11'inci yüzyıldan sonra anayurt seçerek bu coğrafyadan imparatorluk geliştiren, ancak dostu denize sırtını çevirdiğinde yok olma aşamasına gelerek 9 yüzyıl sonra ilk kez işgale uğrayan Türklerin anavatanını kurtaran Mustafa Kemal, kurtuluşu tamamladıktan sonra önce saltanatı kaldırdı. Tam bir yıl sonra da Cumhuriyeti ilan etti. Avrupa'nın 700 yılda yaptığını böylece büyük taarruzdan bir yıl sonra yaptı. Böylece 1500 yıllık tarım ve din toplumunu yönetme hakkını hanedan soyundan halka verdi. Daha sonra 15 yıla sığdırılan kuruluşun büyük devrimleri ile orta çağ aşamasındaki ümmet toplumunu, 20. Yüzyılın modern ulusuna dönüştürmeyi başardı.

Bu kazanımların temeli cumhuriyet; Devrimlerin enerjisi de Kemalizm idi. Evet Kemalizm bir ideoloji idi. Sürekli devrimlerin ideolojisi. Bu kısacık süreçte başarılanları temsil eden Kemalizm, toplumsal hiçbir sınıfa tek başına

dayanmıyordu. Arkasında ne liberalizmin tüccar, sanayici burjuva sınıfı; ne sosyalizmin işçileri vardı. Çünkü bu sınıflar başlangıçta ya yoktu ya da yeteri kadar gelişmemişti. Evet bir devrim yaşanmıştı. Ancak ülkenin nesnel şartları gereği devrimin niteliği sınıfsal değil, ulusaldı. Bu nedenle cumhuriyet devriminin genel karakteri modern bir ulus devletinin inşasıydı. İşte Kemalizm, bu sürecin ideolojisiydi. Maalesef dünya tarihinin en büyük ve görkemli ulusal demokratik devriminin ideolojisi, özellikle 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri sonrasında unutturuldu. Diğer -izm'lerle benzeşmemesi için bu görkemli kavram ve kelime yerine Atatürkçülük kullanıldı. Liberal ve sosyalist ideolojilerden farklı olarak Kemalizm'in onlar gibi geniş bir siyasi ve iktisadi külliyata sahip olmaması; teoriden pratiğe değil; doğrudan koşulların dayattığı bir pragmatizm ve pratik olması, Türk aydınlarını kalıpların dışına çıkaramadı ve onlar da yüksek komutanlığın Kemalizm'i unutturmasına zımni onay verdiler. Kemalizm önce dört ayak üzerinde yükseldi: Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik ve halkçılık. Daha sonra yanına devrimcilik ve devletçiliği aldı. Aslında bu mucize bir reçete idi. Bugün Çin mucizesine baktığımızda bile altı ok ilkelerinin her birini görmüyor muyuz?

Atatürk Türkleri çağdaş uygarlık seviyesine taşıyacak Kemalist reçetesinde denizciliğe hem jeopolitik boyutta hem ekonomik hem de sosyal boyutta öncelik verdi. Onun denizcilik mirasına her anlamda sahip çıkan Cumhuriyet Donanması oldu. 2007 sonrası büyük bedeller ödemesine rağmen bugünün güçlü donanmasına hayat veren bu seçkin kurumun başarıları diğer alanlarda gerçekleşemedi. Ancak yolumuz uzundur. Mutlaka başarılı olacaktır. Siyaset Bilimci, Profesör Sadun Aren zamanında şöyle demişti: **“Esas olan yoldur, molalar yola dahildir.”** Türklerin yürüyüşü 13 Kasım

1918 günü Mustafa Kemal'in "**Geldikleri Gibi Giderler**" sözü ile başladı. Bu yürüyüş bitmeyecek bir yürüyüştür. Bu yürüyüş devam ediyor. Duraksamalar olsa da durmayacak bir yürüyüştür bu. Varacağı liman denizci Türkiye limanıdır. Cumhuriyet ve Kemalizm birlikteliği Türkiye'yi 21'inci yüzyılda daha bağımsız ve daha güçlü kılacak ve Atatürk'ün hayali olan denizcileşmeyi hızlandıracaktır. Türkiye gemisi uzun yürüyüşünde Anadolu'yu Mavi Vatan ile buluşturacaktır. Burada Cumhuriyetin denizcileşmesinin önünde iki büyük engel vardır: Birincisi geleneksel kara odaklı devlet yapımız ikincisi ise Anglosakson Hegemonyadır. Hegemonya; denizleri 19'uncu yüzyılda İngilizlere, 20'nci yüzyılda Amerikalılara vermiştir. Onların onay vermediği güçlerin denize çıkması sancılıdır. Zira küresel jeopolitik mücadele deniz ile kıta güçleri arasındaki denize çıkma mücadelesi üzerine şekillenmektedir.

Ancak konjonktür hızla değişmektedir. 21'inci yüzyılda Çin kıtadan denize çıkmıştır. Yanına Rusya'yı da alan Çin, ABD'ye batı Pasifik'te, Rusya da Arktik Okyanusu'nda meydan okumuştur. Zira Amerikan Donanması ve gemi inşa yeteneği, tarihinde olmadığı kadar gerilemiştir. ABD'nin gücü her alanda süratle gerilemektedir. Türkiye Cumhuriyeti de 100. Yılında Mavi Vatan üzerinden kıtadan denize çıkmıştır. Bu çıkış 2007 sonrası ABD uzantısı FETÖ kumpas davaları ve 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ile önlenmek istenmişse de ABD kazanamamıştır. Türkler dayatılan bu kadere boyun eğmemiştir. Siyasi mücadele süreklidir. 16. yüzyıl hariç tarihinde deniz gücü olmayan ve bu nedenle 20. Yüzyılda Anadolu'nun deniz tarafından işgalini önleyemeyen Osmanlı'ya inat, 100. Yaşını kutlayan Cumhuriyet, yeni başlayacağı yüzyılın başında Mavi Vatan'ını fark etmiştir. Onu yeni Misak-ı Millî'si yapmayı öğrenmiştir. Mavi Vatan yeni bir

jeopolitik paradigmadır. Kara egemenliği içinde son 100 yılda Anadolu'yu merkeze koyan milli strateji ile SSCB, sonradan Rusya'nın güneye inmesini önlemek için onu Türk Boğazlarında sıkıştırmayı amaçlayan NATO stratejisinin dışında yeni bir jeopolitik çekim alanı oluşturmuştur. 21'nci yüzyılda Anadolu ve Mavi Vatan'ın geleceği denizlerdeki mücadeleye bağlı olacaktır. Unutulmamalıdır ki Osmanlı'nın toprakları kaybetme süreci önce denizleri kaybetme ile başlamıştır. Yüce Türk Milleti geçmişten ders almış olarak, bu kadere asla boyun eğmeyecek, tarihi tekrar ettirmeyecektir.

Başlangıçta deniz yetki alanlarımızı sembolleştiren bir kavram olarak ortaya atılan Mavi Vatan, işte böyle bir konjonktürde kamuoyunun gündemine oturdu. Batı basınında algı operasyonları kapsamında emperyalist, yeni Osmanlıcı, genişlemeci bir tez olarak sunulan Mavi Vatan aslında Kemalist, bağımsız olması gereken bir devletin halkı ile birlikte denizleri, kıyının ötesindeki vatanını keşfetmesinin sembolüne dönüştü. Son 400 yıldır önce Osmanlı son 100 yıldır da (15 yıllık Atatürk dönemi hariç) Atlantikçi cephe ile karacı müesses nizam tarafından denizlerden uzaklaştırılmış, bir türlü denizcileşme hamlesini başlatamamış devlet ve millete deniz ile denizciliği tanıtmak, sevdirmek ve yaygınlaştırmak için bir nevi fırsat kapısı açtı.

Mavi Vatan, küresel hegemonyaya karşı 100 yıl sonra ortaya çıkan yeni bir bağımsızlaşma hareketinin de itici gücü, belki de temel taşı olacaktır. Bu yönü ile Mavi Vatan, Atatürk jeopolitiğinin bir devamıdır. Türkiye'ye artık Mavi Vatan ilhamı gelmiştir. İlham, içe doğan hak etme arzudur. En önemlisi Türk gençliği ezici kararlılık ve çoğunluğu ile Mavi Vatan'ın yani bağımsızlığın arkasındadır. Mavi Vatan'dan taviz verecek hiçbir iktidar

Türkiye’de varlığını koruyamaz. **Artık Mavi Vatan, Misak-ı Millidir.** Bu arzuyu ve gençliği kazanabilecek siyasi partiler 21. Yüzyıl iktidar mücadelesinde öne çıkacaktır. Gençliğin bu ivmesini kimse önleyemez. Mavi Vatan tepesinden tırnağına kadar Atatürk’ün yansımasıdır. 1 Eylül 1922 sabahı ordularına verdiği Akdeniz emrinin 98 yıl sonraki devamıdır. Bu enerji büyümektedir. İçimizdeki etki ajanlarınızın bu etkiyi kırmaları için çok ama çok çalışmaları gerekir. İktidar ve muhalefete de Romalı siyasetçi Cato’nun “*Carthago Delanda Est (Kartaca Yıkılmalıdır)*” ısrarı içinde hatırlatalım. “*21. Yüzyılda Türkiye gemimizi dar ve tehlikeli sulardan açık denizlere çıkarabiliriz. Zaman tarihten, jeopolitik ve strateji biliminden ders çıkarma zamanıdır. Zaman Atatürk’ün ipine, Kemalizm’in prensiplerine sarılma zamanıdır. Zaman Türklüğün yüce değerlerini hatırlamak zamanıdır. Zaman geldikleri gibi giderler deme zamanıdır. Zaman birlik olma zamanıdır.*”

Bu yazıyı ünlü deniz tarihçimiz Ali Haydar Emir Alpagut’un Balkan Savaşı’nın hemen sonrasında 1913 yılında Balkan bozgununda Ege Adalarını kaybettiğimiz bir ortamda Deniz Mecmuasına yazmış olduğu “*Donanma İstemezük*” başlıklı müstesna yazısının son paragrafı ile bitirelim.

“Denizler tükenmez bir servet ve kuvvet membasıdır. Osmanlı milletinin tabiatında ise denizcilik olmayabilir. Ancak öyle bir memlekette oturmaktadır ki o memleket stratejik, politik ve ekonomik durumu itibarıyla denizlere hâkim bir milletle var olmak ihtiyacındadır. Osmanlı Asya’sı kendisine böyle bir sahip buluncaya kadar keşmekeşten kurtulamayacaktır. İnsanlar tabiatın kanunlarına uymazlarsa yaşayamazlar. Osmanlı Türkleri ya denizci olmaya veya eski vatanlarının kızgın çöllerinde çobanlık etmeye mahkûmdur.”

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Dr. Barış Hasan

A. Tarihsel Olarak Türk Dış Politikasının Temel İlke ve Prensipleri

Türkiye Cumhuriyeti, 1911’de Trablusgarp ile başlayan ve nesillerin kaybedildiği kanlı savaşlar silsilesinin sonucunda 1923’te tarih sahnesine çıktığında ağır sosyal ve ekonomik yıkımın yarattığı soğuk gerçeklikler ile karşı karşıya kalmıştı. Bu sebeptendir ki, Cumhuriyet’i kuran nesiller ülkenin bağımsızlığı konusunda son derece hassas davranmışlar ve bu hassasiyetin ürettiği gerçekçi yaklaşımlarla küresel egemenler arasındaki dengelerde özerk dış politika izleyebilmişlerdir.

Türkiye’nin dış politika anlayışı tarihsel olarak küresel güç dengesini dikkatle süzgeçten geçirip, bu güç dengesinden azami ölçüde faydalanarak Türkiye’nin bağımsız varlığını korumak ve yaşamsal çıkarlara tehdit oluşturmadığı sürece küresel ve bölgesel güçler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalarda taraf olmamak üzerine kurulmuştur.

Bu noktada, Cumhuriyet’i kuran nesiller genç Türkiye’nin dış politikasını kurgularken ülkenin coğrafi konumunun yarattığı fırsatlar ve ortaya çıkardığı zorluklarla devletin sahip olduğu kapasiteyi doğru analiz ederek akılcı jeopolitik yaklaşımları öne çıkarmışlardır. Burada, coğrafi belirleyiciliğin ulusal güvenlikle doğrudan ilişkili olduğu düşüncesinden hareketle başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının dış politika stratejilerini belirlerken ilk dikkate aldıkları unsur Türkiye’nin coğrafyasının ülkeye stratejik bir önem sağladığı, ancak aynı zamanda

birtakım stratejik meydan okumalar ve zorluklar ürettiği konusundaki farkındalıktır.¹⁶ Bu farkındalığın iki temel sacayağı vardı. Birincisi, Türkiye sanayileşmiş ve gelişmiş Batı ile az gelişmiş fakat dünya enerji kaynaklarının önemli bir kısmını barındıran Doğu arasında konumlanmış ve bu Türkiye için fırsatlar ve aynı zamanda politik zorlamalar üretmektedir. İkincisi, Türkiye’nin Çanakkale ve İstanbul Boğazı gibi iki kritik deniz geçiş alanına sahip olması Türkiye coğrafyasının önemini bölgesel bir boyuttan küresel bir boyuta taşımaktadır ve Türk Boğazlarının sahip olduğu stratejik önem nedeniyle Türkiye, Boğazlar üzerinden küresel gelişmeleri etkileme ve hatta şekillendirme kapasitesine sahip olabilmektedir. Ancak, bu durum Türkiye’ye dış politikada hareket alanı sağladığı gibi, küresel kriz anlarında Türkiye’nin büyük güçler arasındaki dengeleri etkileyebilecek ölçüde kararlar almak zorunda kalması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin yönetici elitlerinin dış politika kararlarını alırken Türkiye coğrafyasının sağladığı avantajlar ve zorluklar hakkındaki farkındalığın yanı sıra dikkat ettikleri en önemli unsur devletin kapasitesinin ve manevra alanının çerçevesidir. Burada Mustafa Kemal’in akılcılığı ve gerçekçiliği ön plana çıkar. Bu akılcılık, geçmişe yönelik özlemlerin yarattığı hayalperest kurgulardan sıyrılan ve orta büyüklükte bir devlet olarak Türkiye’nin uluslararası sisteme ve bölgesel gelişmelere etkilerinin ne olabileceğini iyi hesap edip, ona göre dış politika stratejileri üreten bir akılcılıktır. Genç Cumhuriyet’in gerçeklik algısındaki Türkiye, uluslararası sisteme etkileri büyük olmamakla birlikte, bölgesel politikaları etkileyebilen ve her şeyden önemlisi küresel hakim devletlerden gelen baskılara dayanacak gücü olan ve hatta

¹⁶ Bilgin (2005).

onlarla zaman zaman konjonktürel çıkar odaklı ilişkilere girerek büyük devletlerin Türkiye'ye ve bölgesine yönelik stratejilerini belirli oranda etkileyebilen bir devlettir.

Bu bilinçle hareket eden Cumhuriyet'in kurucuları dış politikada genel itibariyle mevcut statükoyu koruyarak ve statükodan Türkiye'nin çıkarları ölçüsünde faydalanarak realizm temelinde dengeli yaklaşımlarla Türk dış politikasını şekillendirmişlerdir. Bu noktada, Türk dış politikasının tarihsel deneyiminde statükoyu koruma içgüdüğü ve statükodan maksimum çıkarlar ölçüsünde faydalanma motivasyonu Türkiye'nin mevcut siyasal sınırlarını koruma ve sürdürme ve onları hiçbir şekilde değiştirmek istememe anlamına gelir. Bu yüzdendir ki, iki savaş arası dönemde Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan devletler 'revizyonizme' ve 'irredentizme' kayarken, Türkiye "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şiarıyla dış politikasının temel prensibini devletler arası barış çerçevesine oturtmuştur. Bu çerçevede, çıkarlara dayalı dış politika ile devletler arası hukukun ilkeleri arasında herhangi bir karşıtlık içermeyen, uluslararası hukuka saygılı bir ulus için adil olanı, aynı zamanda kendi çıkarlarına da en uygun olan olarak tanımlayan bir çerçevedir.¹⁷

Türkiye'nin dış politikasında bu prensibi benimsemesinin üç temel nedeni vardır. Birincisi Mustafa Kemal'in etkisidir, ikincisi pratiğe dökülmüş bir pragmatizm, üçüncüsü ise dış politikanın gerçekçiliğe dayanır olmasının sonucudur. Her şeyden önce, Atatürk nerede durması gerektiğini iyi bilen bir liderdi ve amacı Türkiye'nin sınırlarını genişletmek değil, modern Türk ulus devletini güçlendirmektir. Bu yüzdendir ki, Nazizm ve faşizm gibi irredentist ideolojiler tarihin karanlık sayfalarında yerlerini alırken, Kemalizm amaçlarına ulaşarak

devam etmiş ve bugün dahi yüzyılın ötesine geçebilen bir yaklaşım olarak varlığını korumuştur. Bununla paralel olarak, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki dönem Türkiye açısından bir kuruluş dönemiymiş ve içeride Osmanlı'nın yıkıntıları arasından yeniden inşa edilerek tarih sahnesine çıkartılan Türk ulus devletinin sağlamlaştırılması dönemiymiş. En nihayetinde ise Atatürk gerçekçi bir lider olarak dışarıda Sovyetler Birliği'nin farkındaydı ve Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı döneminde olduğu gibi sonrasında da Türkiye'nin emperyalizme karşı başlıca siyasal ve ekonomik destekçisi konumundaydı.

B. Realizm Temelinde Dengesizlik

Türk dış politikasının diğer ve belki de en önemli prensibi olan realizm temelinde dengesizlik ise dış politikanın hedeflerinin rasyonel olması ile ilgilidir. Türkiye'nin yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde dış politikasının ana eksenini çoğunlukla rasyonel hedefler etrafında şekillenmiştir. Hedeflerde rasyonelliğin ortadan kalktığı dönemlerde Türkiye her zaman sorunlar ve tehditlerle karşı karşıya kalmış, rasyonelliğin elden bırakılmadığı dönemlerde ise Türkiye milli çıkarlarını her zaman maksimize etmeyi başarmıştır. Bu sebeple, Türk dış politikasının temelinde rasyonelitenin varlığı Lozan Antlaşması ile kurulan uluslararası düzenin ve dengenin bugüne kadar güçlü bir şekilde ayakta kalmasını sağlamıştır. Türk dış politikasındaki realist dengeli temelin ürettiği en önemli çıktı ise Türkiye'nin gücü ve kapasitesi ötesinde küresel hegemon devletlerin jeopolitik baskılarına karşı durabilecek yeteneği üretebilmesidir. Örneğin, bütün bir 20. yüzyıl boyunca Türk dış politikasının jeostratejik gelişimi ele alındığında, Türkiye'nin ekonomik ve politik açıdan

¹⁷ Erkin (1952).

kapitalizme karşı çıkmadan Batı ile ilişkilerini geliştirdiği, öte yandan komünizme de bir karşıtlık üzerinden yaklaşmadan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yürüttüğü görülür. Türkiye, Batı kampında yer alıp da Sovyetler Birliği ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini belirli ölçülerde yürütebilen ender ülkelerden biri olmuştur.

Atatürk'ün çerçevesini çizdiği Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının Batı ile Doğu arasında izlediği denge her iki eksenden de kopuş yaşamadan Türkiye'nin bağımsız bir çizgide dış politika izlemesine olanak vermiştir. Örneğin; Kurtuluş Savaşı Batı'ya karşı yürütülmesine rağmen Türkiye, Batı ile bir kopuş yaşamamıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin sosyalist bir ekonomi modeli benimsemeyeceği ilan edilerek Batılı devletlerden gelebilecek olası siyasal baskıların önüne geçilmiştir. Diğer taraftan, Sovyetler'den gelen silah ve para yardımı Kurtuluş Savaşı'nın en önemli maddi kaynaklarından birisini oluşturmuş, Sovyetler Misak-ı Milli'yi tanıyan ilk devlet olarak işgalle mücadele eden, yeni doğmakta olan Türk ulus devletine diplomatik bir manevra alanı yaratarak adeta ilk nefesini almasını sağlamıştır. Bağımsızlık yılları boyunca Sovyetler'in Türkiye'ye sağladığı desteğe rağmen Atatürk'ün hiçbir zaman siyasal Sovyet modeline meyletmemesi, onun Sovyetler'in jeopolitik varlığını kabul eden fakat komünizmi reddeden akılcı ve gerçekçi dış politika yaklaşımını gösterir niteliktedir.

Bu realizm temelindeki dengencilik genç Türkiye Cumhuriyeti'nin içeride tüm zorluklara rağmen dışarıda büyük güçler arasında başarılı bir denge politikası yürütebilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin orta büyüklükte bir devlet olarak kapasitesinin farkında olan başta Mustafa

Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadroları Türkiye'yi ne Batı'nın ne de Sovyetler'in hegemonya alanına sokmadan bağımsız bir dış politika çizgisinde yürümeyi başarmışlardır. Çerçevesi Atatürk tarafından çizilen Türk dış politikası İngiltere ve Fransa gibi Batılı büyük güçlerle sorunları çözerek ve bu sırada Almanya ve İtalya gibi revizyonist güçlerle ticareti bozmadan ilişkide kalarak, devletçi politikalarla Sovyetler ile her zaman dirsek teması pozisyonunda 1929 buhranının ateşlediği o sıkıntılı dönemi ekonomik hasarı minimumda tutarak aşabilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk on yıllarında dış politikadaki bu dengeli bağımsızlık politikasının başarısına Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu ivmenin etkisi yadsınamaz. Türkiye'nin sosyalist bir modele hiçbir zaman olumlu bakmadığını bilen Sovyetler ile Rusya'yı tarihsel olarak bir tehdit unsuru görme alışkanlığından vazgeçen Türkiye Batı'dan karşılaştıkları, saldırganlık da içeren, ortak emperyalist tehdide karşı dönemin doğal müttefikleri olarak yakınlaşmayı bilmişlerdir.¹⁸ Türkiye, bu bağımsız pozisyonunun sonucudur ki, Sovyetler'den bu dönemde hiçbir tehdit hissetmemiş, aksine, devletçi ekonomi politikalarının gereksinme duyduğu planlama stratejilerine Sovyetler'den kayda değer katkılar almış ve bu Türk-Sovyet dostluğu Türkiye'nin Batı'ya karşı bir ağırlık merkezi oluşturmasına olanak sağlamıştır.

Cumhuriyet'in dış politikası için sıklıkla "haysiyetli" tanımlaması kullanılır, ki sonuna kadar haklı bir yakıştırma ve Türkiye'nin o dönemki dış politika kazanımlarına bakıldığında bu nitelemenin yersiz olmadığı görülür. Türkiye dış ticaretinde Almanya ve İtalya'nın ağırlığına rağmen Sovyetler ile yakın ilişki kurabilmiş ve ekonomik planlamalarında Sovyetler'den

¹⁸ Ahmad (2008).

destek alabilmiştir. Bu iç politikada komünizme meyletmemenin fakat dış politikada Sovyet gerçeğini kabul ederek pragmatik ve ulusal çıkar odaklı yaklaşımın bağımsız dış politikayla bütünleşmesinin sonucudur. Aynı şekilde, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerle ilişkilerde de, Alman ve İtalyan tehdidine ve geliyorum diyen savaşa rağmen, Avrupa'daki dengeler açısından Türkiye önemli bir rol oynayabilmiş ve 1930'ların sonunda Hatay'ı Fransa'dan almış ve Fransa ve İngiltere'nin desteğini sağlamıştır.

Unutulmamalıdır ki, Cumhuriyet'in kuruluş dönemi, büyük Osmanlı borçlarını ödeyen Türkiye açısından bir taraftan da dünyayı etkisi altına alan 1929 Büyük Buhranı'nın yarattığı çok zor bir ekonomik bunalım dönemidir. İşte böylesi bir dönemde, Türkiye bağımsız dengeli dış politika stratejilerini, ekonomide plansız ve sürekli borç almadan, millileştirmeler ve sanayi planları ile rasyonel amaçlar doğrultusunda izlediği devletçi politikalarla destekledi. Dışarıdaki bağımsızlık, içerideki rasyonel ekonomi politikaları ile birleşince Türkiye dünyanın savaşa sürüklendiği bir ortamda elindeki kozlar ve kapasitesi oranında realist bir dış politika stratejisini başarıyla yürüttü. Örneğin, Hatay'ın anavatana katılımı bile jeopolitiğin demir yasalarına uygun yapılmış, Türkiye Fransa ile herhangi bir kriz yaşamadan ve dünyayı asla irredentizme sapmayacağına ikna ederek Hatay'ı almayı başarmıştır.

Bu özerk dış politikanın arkasında yatan felsefe ise Batı'dan gelebilecek olası güvenlik tehditlerini Batı'yı inkar etmeden Doğu'sunu güvenceye alarak, yani Sovyetler ile dengeli bir ilişkide kalarak bertaraf edecek ortamı ve manevra alanını yaratmaktır. Türkiye Batı'yı inkar etmediğine İngiltere ve Fransa'yı ikna

edebilirken, Almanya ve İtalya'nın politikalarının tehlikeli bir maceracılık olduğunu gören Atatürk'ün etkisiyle Alman-İtalyan eksenine herhangi bir politik ilişkiye girmemiş; öte yandan Sovyetler ile karşılıklı güvene dayandırılan ekonomi-politik ilişkilerini Türkiye üzerinde hegemonik hale gelmesi kuvvetle muhtemel Batı etkisine karşı bir ağırlık noktası olarak kullanabilmiş ve Türkiye'yi rahatlatan manevra alanını yaratabilmiştir. Bu süreçte, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Kurtuluş Savaşı döneminin koşullarının dayatmasıyla başlayan Batı hegemonyasına karşı doğal ittifak 1920'ler ve 30'larda somut iş birliklerine dönüşerek bugünkü, birçoğu için anlaşılması kolay olmayan, Türkiye-Rusya ilişkilerindeki dinamiklerin tarihsel altyapısını oluşturmuştur. Bu dinamiklerin en önemli çıktısı ise Türkiye'ye Boğazlar'da tam egemenlik sağlayan, aynı zamanda Türkiye'nin kuzeyini, Sovyetler'in güneyini, yani Karadeniz Havzası'nı güvenlik altına alan ve İkinci Dünya Savaşı'nda pratik önemi tam anlamıyla anlaşılan ve bugün de Rusya-Ukrayna savaşında kritik önemini hala koruduğu görülen Montrö Sözleşmesi olmuştur.¹⁹

C. Yüz Yıl Sonrası İçin Dersler

Cumhuriyet'in dış politikası her anlamda alınması gereken derslerle doludur. Bugün içinde bulunduğumuz 2020'lerdeki gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı öncesine benzer bir şekilde, küresel risklerin doruğa tırmanmakta olduğu bir on yılı işaret etmektedir. Dünya hızla küresel bir çatışmanın eşiğine doğru ilerlemekte ve Batı ile Doğu arasındaki kutuplaşmanın keskinleşmekte olduğu işaretleri ortaya çıkmaktadır. Batı, özellikle ABD gücünün vasıtasıyla geniş Avrasya coğrafyasındaki aktörlere yönelik ikili ilişkiler aracılığıyla nüfuz alanını genişletme çabasını

¹⁹ Hale (2023).

sürdürdükçe Avrasya güvenliğinin istikrarsızlaşma riski artmakta,²⁰ ve yükselmekte olan Asya-Pasifik güçleri, dünün Batısı, bugünün Avro-Atlantik güçleri karşısında konumlanmaktadır. Tarihin bir cilvesi olarak Türkiye yine bu kutuplaşmanın jeostratejik olarak dengesini bulacağı lokasyonda yer almaktadır.

Yüz yıl sonrası için çıkarılacak birinci ve belki de en önemli ders, Türkiye Doğu ile Batı arasındaki denge pozisyonunu terk ettiği andan itibaren, yani Soğuk Savaş'ın başlangıcında koşulsuz bir şekilde Avro-Atlantik yapılarına eklenince ekonomik ve siyasi olarak neredeyse yetmiş yıldır sürekli tekrar eden istikrarsızlıklar yaşamış ve bu Türkiye'nin sınai ve teknolojik kalkınmasına ciddi darbeler vurmuştur. Yüz yıl sonra, 2020'lerin Türk dış politikası gerçekçi temeldeki dengeli dış politikayı yeniden tanımlama zarureti ile karşı karşıyadır ve bu ancak Türkiye'nin iktisadi ve politik bağımsızlığının yeniden inşa edilmesi ile mümkün olabilecektir.

İkincisi, Türkiye yüz yıl öncesinin akılcı dış politikasının dışına çıkarak bölgesel anlaşmazlıklara kapasitesinin ötesinde müdahil olduğu sürece çıkarlarını zedeleyen önemli meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun en can yakıcı örneği Suriye meselesinde yaşanmıştır. Gerçekçilikten uzak hayalciliğin hegemon olduğu karar alma süreçlerinin sonucu, bölünmüş bir komşu Suriye, sınırlarının dibinde Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir PKK devletçisi ve Türkiye'nin sırtına milyarlarca Dolar yük getiren milyonlarca düzensiz sığınmacı olmuştur. Suriye'deki gelişmeler Türkiye ile Rusya arasında bir çıkar ittifakını yeniden iki ülkenin önüne koyunca²¹ zararın belirli bir noktadan dönmüş olsa da, bu durum Türkiye'nin dış politikasında, Cumhuriyet'in ilk on

yıllarında başarısı ortaya konmuş olan kapasitenin ölçüsünde gerçekçi dış politika çizgisinin terk edilmemesi gerekliliğini açıkça göstermektedir.

Son olarak, tarih Türkiye'ye küresel kutuplaşmanın Avro-Atlantik ve Rusya-Çin eksenleri arasında çoğaldığı bu dönemde, yüz yıl önce olduğu gibi hiçbir küresel gücü inkar etmeden, her biri ile jeopolitik çıkarlarının gerektirdiği ölçüde denge politikası izleme yükümlülüğünü yeniden dayatmaktadır. Türkiye'nin, nasıl ki yüz yıl önce Batı'yı inkar etmeden Sovyet Rusya ile özgün ilişkiler geliştirerek karşılıklı ağırlık noktaları oluşturabilirdi ve küresel dengenin içerisinde bağımsız bir pozisyonda kalabilirdi, bugün de benzer bir modeli yapılandırması mümkündür. Rusya ile ilişkilerini, bulunduğu havzanın güvenliğini temin edecek şekilde ve iktisadi çıkarlarını maksimize ederek sürdürmesi Türkiye için bir olmazsa olmazdır. Aynı şekilde, Batı Türkiye için bugün itibarıyla bir ulusal güvenlik tehdidi oluştursa da bir gerçekliktir ve Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinde birden fazla ağırlık merkezinin arasında özgün bir güç pozisyonunda durabilecek dış politikayı uygulaması Türkiye'nin bu risklerle dolu on yıldan en az zararlı çıkabilmesinin anahtarıdır.

²⁰ Korkmaz (2007).

²¹ Canan-Sokullu (2020).

TÜRKİYE JEOPOLİTİK EKONOMİSİ

Dr. Volkan Özdemir

Türkiye gibi dünya sistemi açısından kritik konumda yer alan ülkelerdeki gelişmelerde coğrafya oldukça belirleyicidir. Zira Türkiye'nin üç kıta arasında iç hat olarak tanımlanabilecek coğrafi konumu, ülkenin uluslararası güç dengelerini etkilemesine ve bundan fazlasıyla etkilenmesine neden olur. Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün coğrafyamızla ilgili çarpıcı bir saptaması bulunmaktadır: "Türk milleti, Asya'nın garbında ve Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış büyük bir yurttan yaşar. Onun adına Türk eli (Türk yurdu) derler." Dikkat edilirse burada, Türkiye'nin Doğu Avrupa ile Batı Asya arasında uzanmış olması ve kıtalararası konumu ile yeryüzünün en kritik coğrafyalarından birinde bulunduğu düşüncesi işlenip coğrafi sınırlamaların önemi ayrıca vurgulanmaktadır.

Coğrafya ana belirleyici kabul edilmekle birlikte, konuların bütüncül ve doğru değerlendirilmesi için yöntemin de önemi büyüktür. Tarihsel süreç içerisinde dünya sisteminin evrimi ile ülkeler içindeki iktisadi ve siyasi devinimleri birlikte inceleyen jeopolitik ekonomi, sosyal gelişmeleri etüt etmede çok değerli bir analitik araç işlevi görmektedir. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık serüvenini jeopolitik ekonomi zaviyesinden değerlendirmek makul bir yaklaşımdır.

Birinci yüzyılında Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimini ve yaşadığı değişimleri kavramak için ÜÇ ayrı dönemden bahsetmek anlamlıdır: Kuruluştan İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar gelen Birinci Dönem (1923-1945) Dünyada çift kutuplu sistemin başlamasından 21. yüzyıla kadar uzanan İkinci Dönem (1945-2000) ve yeni bin yılın başından Cumhuriyetin yüzüncü yılına kadar olan Üçüncü Dönem (2000-2023).

Birinci Dönem: Atatürk önderliğindeki erken Cumhuriyet döneminin ana kodlarını; tam bağımsızlık arayışı, milli devlet modeli ve kalkınma amaçlı çağdaşlaşma oluşturmaktadır. Nitekim bu Türkiye, 1924 Anayasası'nda vücut bulan vatandaşlık esasına dayalı Türk kimliğinin kabul edildiği klasik bir ulus devletti. Batılı güçlere karşı verilen Kurtuluş Savaşı ile kurulan Cumhuriyet, dünyaya Ankara'dan bakarak çağdaşlaşma ülküsüyle yola çıkmıştı. Atatürk Türkiye'si tam bağımsızlık odaklı, dış politikada etkin tarafsızlık izleyen ve ulusal egemenlik konusunda kıskanç bir ülkeydi. Uluslararası güç dengeleri gözetilmiş ama ulusal egemenliği bağlayıcı antlaşmalardan kaçınılmıştı. Dönemin büyük güçleri ile diplomatik ilişkiler, belli bir denge esasında kurgulanmıştı. Montrö Sözleşmesi ile Lozan'da yarım kalan Boğazlarda egemenlik sorunu bu yolla halledilmişti. Ankara aynı zamanda Sadabat Paktı ve Balkan Antantı gibi girişimlere öncülük etmiş ve bölge merkezli politika ilkesiyle komşularıyla barışçıl ilişkiler kurmuştu. Atatürk döneminin değişmez Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras dış politikanın baş icracısı olarak sözkonusu süreçlere büyük katkı sağlamıştı. Güvenlik ulusal imkânlarla tesis edilmiş, içeride gerçekleştirilen devrimlerle çağdaşlaşma yolunda atılım sağlanmıştı. Atatürk'ün "Cumhuriyet, bilhassa kimsesizlerin kimsesidir" vecizesiyle somutlaşan yaklaşımla, farklı katmanlardan gelen yurttaşların yükseltilmesinin önü açılarak

sosyal eşitlik amaçlanmıştı. 1920'ler uzun seneler boyunca savaştan yorulan halkın toparlanması ve ülkenin yeniden imarıyla geçmiş, 1930'lu yıllarda iktisat politikası da yerli yerine oturmuştu: Kalkınmacı bir anlayış benimsenerek karma ekonomi modeli tercih edilmişti. Sovyetlerden alınan mali ve teknik destekle planlı ekonomi uygulanmış ve ülke tarihinde ilk defa topyekûn sanayileşme hamleleri başlamıştı. Ancak Sovyetlerden farklı olarak özel teşebbüs yasaklanmamış, üretim artışı devletçilik ilkesi uyarınca kamu iktisadi teşebbüsleri marifetiyle başarılmıştı. Mali denge ve dışarıdan borç almamaya özen gösterilmiş, Osmanlı'dan kalan borçların ise bir kısmı ödenip çoğu silinerek iktisaden de bağımsızlık hedeflenmişti.

Özetle bu dönemde; tam bağımsızlık esaslı dış politika, kalkınma odaklı karma ekonomi modeli ve toplumsal hayatta yapılan devrimler birlikte değerlendirildiğinde, kendine özgün yeni bir devletin kurulduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, devletin nitelikleriyle bu dönemde çağdaş dünyanın parçası olmuştur.

İkinci Dönem: Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939 yılı itibarıyla bağımsız dış politika terk edilerek İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak'a girilmişti. Yine de birinci dönemden arta kalan birikimin henüz tamamen sona ermemesi nedeniyle Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında savaşa girmeme başarısını göstermişti. Ancak Atatürk döneminin ekonomi, eğitim ve dış politika alanlarındaki kazanımları ve milli politika arayışları İnönü tarafından 1945 sonrasında terk edildi. Soğuk Savaş ile birlikte Türkiye tercihinin Batı kampından yana kullandı. Batı bloğunun lideri ABD ile 1945 sonrasında savunma, eğitim ve ekonomi başta olmak üzere çeşitli alanlarda ikili anlaşmalar imzalandı. Önceki dönemin kalkınma hamleleri kesintiye uğradı. Batı sistemindeki iş bölümü uyarınca Türkiye'ye

tarım ekonomisi rolü biçildi ve sanayileşme heyecanı yitirildi. Süreç içerisinde ülke, bir nesil önce Batılı emperyalist güçlere karşı verdiği Kurtuluş Savaşı ile kazandığı ulusal egemenliğini peyderpey Batılı güçlere terk etti. Söz konusu süreç, 1952'de Menderes döneminde NATO'ya girilerek tahkim edildi. Bundan sonra Türkiye jeopolitiği Atlantik İttifakı'nın önceliklerine göre belirlenecek, içerideki ekonomi politik düzen de bu ekseninde şekillenecekti.

Kısacası tüm yaşananlar, 'karşı devrim' olarak nitelendirilebilecek derecede Cumhuriyetin birinci dönemi ilkelerine ters gelişmelerdir. Atatürk Türkiye'sinin yerine 2. Dünya Savaşı sonrası başlayan ve Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle somutlaşan değişimle adeta başka bir devlet kurulmuştur. Nedense bu tarihi kırılma hep gözden kaçırılmakta, Cumhuriyet'in tarihi serüveninde 2. Dünya Savaşı öncesi ile sonrasında süreklilik olduğu yanlışlığı işlenmektedir.

Bu dönemde, ABD ve NATO'ya adeta koşulsuz bağlılık uzun yıllar devam etmiş ama Akdeniz jeopolitiğinde yaşanan gelişmeler neticesinde Atlantik sistem ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bazı krizler baş vermiştir. Kıbrıs konusunda Türkiye'yi tehdit eden 1964 tarihli Johnson mektubu, NATO tercihinin ilk defa sorgulanmasına yol açmıştır. Buna cevaben Ankara, Cumhuriyetin ilk yıllarındakine benzer şekilde Sovyetlerle yakınlaşmaya çalışmıştır. Karşılığında 1930'larda olduğu gibi Moskova'dan sağlanan mali ve teknik destekle, ikinci topyekûn sanayileşme imkânı kazanılmıştır. Bu sayede, Türkiye, dış politikada Atlantik sisteminden görece özerk hamleler de yapabilmıştır. 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrası kayda değerdir. Harekât sonrası ABD yaptırımlarına uğrayan Türkiye, Atatürk döneminde olduğu gibi yerli savunma sanayi kapasitesini oluşturmaya çalışmıştır. Ancak

Atlantik sistem bu merkezkaç davranışlarından ötürü Türkiye'yi çok yönlü cezalandırmış, 1970'lerin sonuna gelindiğinde ülke üzerindeki baskılar iyice artmıştır. Ambargolar sonucu ekonomik darboğaz, Ermeni terör örgütü Asala saldırıları ve toplumdaki siyasal kutuplaşma sonucu tırman(dırıl)an sağ-sol çatışması sistemin kullandığı araçlardır. Öyle ki içinde bulunan Atlantik sisteminin baskıları karşısında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, "Bizi duvara çok sıkıştırıyorlar, gerekirse duvarın öteki tarafına geçmesini de biliriz" diyerek iki kutuplu uluslararası sisteme gönderme yapmıştır. Sürecin sonu ise ABD destekli 12 Eylül 1980 darbesi ile 'yoldan çıkan' müttefikin 'hizaya sokulması' olmuştur.

Jeopolitik ekonomi bakış açısıyla, 12 Eylül'den daha önemli bir dönüm noktasının aslında 24 Ocak 1980 tarihli neoliberal ekonomiye geçiş kararları olduğu görülecektir. Bu tarihlerde dünyada neoliberal dönem henüz başlamıştır. Ancak ithal ikameci bir modelle ve görece dışa kapalı ekonomiyle işleyen, işçi sınıfının örgütlü olduğu Türkiye'de 24 Ocak kararlarını uygulamak mümkün değildir. Acı reçete ancak otoriter bir yönetimle yukarıdan dikte edilmelidir. Nitekim öyle de olmuştur. Siyasi tarih incelendiğinde, ABD yetkililerinin 12 Eylül darbesi için 'bizim oğlanlar yaptı' demesi tesadüf değildir. Bu darbe, iç ve dış dinamiklerle Türkiye'yi aynı tarihlerde vuku bulan neoliberal döneme eklemek suretiyle zapturapt altına alma amaçlıdır. Nitekim uluslararası sermaye, askeri rejim altında uygulanan politikaları desteklemiş, 1980 sonrası Türkiye'ye dış kaynak akımları yüksek seyretmiştir. Darbe döneminin Başbakan Yardımcısı, sonra ülkenin Başbakanı ve Cumhurbaşkanı olan Özal, Türkiye'yi dışa tamamen açık hale getirerek ekonomiyi serbestleştirmiş ve Atlantik sistemi eşgüdümünde toplumu dönüştürmeye başlamıştır. Ayrıca darbeciler

Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne vetoyu kaldırmış, SSCB'yi çevreleyen yeşil kuşak projesine dahil olmuştur.

1990'larda SSCB'nin dağılıp çift kutuplu uluslararası sistemin sona ermesiyle, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki NATO'nun ileri karakolu görevi de bitmiştir. Türkiye yeni döneme hazırlıksız yakalanmış, ekonomik krizler eksik olmamış ve yönetsel istikrarsızlıklarla boğuşmuştur. 90'lı yıllar boyunca PKK terörü tırmanmış, ABD'nin Irak işgali ile birlikte güvenlik sorunu yaşanmaya başlanmış ve içeride ciddi bir badireden geçilmiştir. Asker-sivil, laik-dinci gibi kutuplaşmalar siyasete hakim olmuştur. Cumhuriyet'in yılmaz savunucusu aydınlar katledilmiştir. Ordu tarafından 28 Şubat muhtırası yapılırken, perde arkasında büyük kaynak transferleri gerçekleşmiş ve ülke yeni binyıla deprem dahil çetin koşullarda girmiştir.

Üçüncü Dönem: İçinde bulunduğumuz dönem, esas itibariyle yirmi birinci yüzyılın başlarında yaşanan ağır ekonomik kriz ve sonrasında siyasetin yeniden tasarımıyla başlamıştır. Cumhuriyetin ikinci döneminde palazlanan dev sermaye grupları her zaman olduğu gibi ekonomiyi IMF güdümüne sokmak için hükümeti zorlamıştır. 2001 krizini yöneten Derviş, stratejik hedefi "ekonomiyi siyasetten arındırma" olarak belirlemiştir. İşin ironik tarafı, Türkiye'yi 2001 krizine götüren ekonomi programını da, sonrasındakini de IMF'nin önermiş olmasıdır. Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında iktidara geldikten sonra, kendinden önce uygulamaya konulan Derviş programını devam ettirmiştir. Yeni dönemde kamu, özelleştirmeler sonucunda iyice küçülmüştür. Sermaye birikimini devlet aygıtı sırtından gerçekleştirmeyi gelenek haline getiren Türkiye burjuvazisi için özelleştirme avanta alanı olmuştur. Yine özelleştirmeler sonucunda Türkiye'nin birçok varlığı yabancı sermayenin eline

geçmiştir. Ekonomideki agresif serbestleşmeyi dış politikada da Batı ile uyumlu ilişkiler izlemiştir. AB ile üyelik müzakereleri başlamış, 11 Eylül sonrası ABD'nin 'İlımlı İslam' projesinde Türkiye yerini almıştır. Tarihler 1 Mart 2003'ü gösterdiğinde, ABD'nin Türkiye üzerinden Irak operasyonu planını içeren tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde reddedilince ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz bundan Türk ordusunu sorumlu tutmuştur. 2003 Temmuz'unda Süleymaniye baskını ile 'müttefik' ABD tarafından askerinin başına çuval geçirilmiş, "ucu açık" süreçte Türkiye boş AB hayalleriyle oyalanırken terör yeniden hortlamıştır. 2011'de başlayan Suriye iç savaşında süreç daha da ağırlaşmış, Ankara yanlış politika izlemiştir. Dış tasarımla içerde yapılan kumpas davalarıyla Türk ordusu etkisizleştirilmiştir. Kumpaslar sonucu orduda yükselen ABD destekli FETÖ mensupları ileride darbe girişiminde dahi bulunmuştur. Bu anlamda 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin, Türkiye'de iç savaş çıkarmaya yönelik bir ABD planı olduğu genel kabul görmektedir. Gelinek noktada ABD'nin PKK terör örgütünü destekleyerek Suriye'nin kuzeyinde fiili bir devlet oluşturması ve hatta bu uğurda 2023'te 'NATO müttefiki' Türkiye'nin SİHA'sını vurmaya göze alacak kadar hasmane bir tutum içinde olması her şeyi özetlemektedir.

Cumhuriyetin İkinci Yüzyılı:

Cumhuriyetin ilk yüzyılında yaşanan gelişmeleri kabaca üç döneme ayırıp irdeledikten sonra önümüzdeki süreci tartışabiliriz. Bu çerçevede, öngörülebilir gelecek açısından temel bir soru olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır: Cumhuriyetin ikinci yüz yılında Türkiye yenilenen dünya sisteminde kendini nerede konumlandırılmalıdır; Ankara, yoluna Batı sisteminde mi devam etmeli yoksa içinde

bulunduğu şartları yeniden ele alarak kendine özgü bir yol mu çizmelidir?

Mevcut konjonktür incelendiğinde, ilk olarak dünya sisteminin ABD ve Çin başat güçler olmak üzere çok kutuplu hale büründüğü tespit edilmelidir. İkinci olarak, yaklaşık seksen yıldır Batı sisteminde bulunan Ankara'nın 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra buradaki durumunu sorgulasa da yeni yönelimini henüz netleştirmedığı ifade edilmelidir. Bunun nedeni, elbette iç ekonomi politik düzenin aktörlerinden ve sınıfsal çıkarlardan bağımsız değildir. 2016'ya kadar kibarca 'asimetrik' olarak değerlendirilebilecek Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin sadece sorgulanması bile Türkiye içerisindeki Batı'ya eklenmiş grupları endişeye sevk etmektedir. Türkiye'de iş dünyasından bürokrasiye, siyasetten akademiye on yıllardır serpilen Atlantik merkezli yapılanma bu tartışmada başı çekmektedir. Nitekim seneler içinde NATO marifetiyle Türkiye'de kendine yabancılaşan ve Batı'dan daha Batıcı, NATO'dan daha NATO'cu 'seçkinler' yetişmiş; bu çevrelerce Batı'nın çıkarlarını Türkiye'nin çıkarları gibi sunmak marifet sayılmıştır. İçerideki Batı kulübünün, Türkiye'yi 2016 öncesine döndürmek istediği açıktır. Bu bir ihtimal olsa da dünyada eskinin bittiği, yani ABD hegemonyasının sona erdiği ve yeni bir düzenin kurulduğu hatırlanmalıdır. Dahası Türkiye'nin Batı kampındaki eski konumuna geri dönmesi, Türkiye çevresindeki hasım yapılanmaların ABD tarafından desteklediği göz önünde bulundurulduğunda ulusal çıkarlara aykırıdır. Ülkenin bugünkü güvenlik sorunları temelde Atlantik kaynaklı olduğundan, Türkiye aksine buradan gelen risk ve tehditlere göre milli güç unsurlarını örgütlemelidir.

Öte yandan, Türkiye'nin Atlantik sistemini resmen terk ederek yeni bir rotaya girmesi

ise mevcut iktisadi kırılmalık ve siyasi karışıklık nedeniyle kolay değildir. Ancak tüm bunlarla birlikte Türkiye, hayatta kalmak için dünya sisteminde ağırlık merkezinin Asya'ya kaydığı şuuruyla refleks geliştirmek durumundadır. Nitekim Asya çağının dinamiklerini ıskalayan Türkiye geleceğini kaybedecektir. Zamanın ruhunu yakalamak için Türkiye'nin mevcut durumunu topyekûn sorgulaması ve onu geride bırakan kurumsal zincirleri kırması gerekir. O zincirlerden biri güvenlik, diğeri ekonomi alanındadır. İlkinin somutlaşmış hali NATO, ikincisinin ise Gümrük Birliği'dir. Türkiye gerçekçi yaklaşımla orta vadede, iki prangadan kurtulmak için alternatifleri değerlendirmelidir. Ekonomide stratejik sektörlere yoğunlaşılmalıdır. Her ülke için olduğu gibi enerji, savunma ve tarımda kendi kendine yeterlilik olmazsa olmazdır. Savunma sanayiindeki atılım tarım ama bilhassa enerjide tekrarlanmalıdır. Dışarıda ise şu anda en makul görünen kurumsal alternatif, yeni uluslararası iktisadi düzenin örgütlerinden olan ve dolarsızlaşma platformuna dönüşen BRICS'e katılımdır. Mesele güvenlik ve dış politika bazlı düşünüldüğünde, Avrupa ve Ortadoğu yönelimlerinin ülkeye ne kadar zarar verdiği geçmişte tecrübe edilmiştir. Eğer bu iki yönelimde ısrar edilirse ülke adına fiziki veya kimyevi değişim getirecek farklı gelecek projeksiyonları kaçınılmaz olacaktır. Sadece sığınmacı mevzuu her şeyi özetlemektedir. Orta Doğu yöneliminin sonucu olarak ülkeye gelen sığınmacıların Türkiye'de kalması için AB fon sağlamaktadır.

Sorunların halli için öncelikle komşu ülkelerle barış ve işbirliği tesis edilmelidir. Bu başarıldıktan sonra, ülkenin ulus-devlet ve Cumhuriyet kimliğini en rahat yüceltebileceği alan olan Hazar havzasındaki Türk devletlerinin de dahil olduğu Avrasya yönelimi masaya yatırılmalıdır. Unutulmamalıdır ki Türkiye

bünyesinde hem Asya hem de Avrupa'dan bileşimler taşıyan tipik bir Avrasya ülkesidir. Avrasya seçeneğinde ise altı çizilmesi gereken iki önemli husus vardır: Birincisi; Türkiye, egemenliğini Rusya veya Çin'e devretmek durumunda değildir. Batı vesayetinden kurtulup Doğu vesayetine geçmek gibi bir düşünce söz konusu olamaz ve Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesiyle çelişir. İkincisi, Türkiye Avrasya'ya yönelirken kardeş cumhuriyetler ile kuracağı ilişkiyi Rusya ve Çin'i rahatsız edecek düzlemde değil, bu ülkelerin hassasiyetlerini dikkate alacak şekilde tesis etmelidir. Uluslararası sorumluluk yükleyen bağlayıcı ittifaklar yerine, dönemsel iş birlikleri geliştirilmelidir. Bizce Türkiye'nin milli çıkarı, Atatürk döneminde olduğu gibi üretim ekonomisi ve bağımsız dış politika ile büyük güçler arasında etkin tarafsızlıktan geçmektedir.

Bitirirken, jeopolitik ekonomi bakış açısıyla son bir gerçeğin altını çizmekte fayda vardır: Sanayi ve teknoloji üretimine odaklanmak yerine sınırsız finans kapital dolaşımı ile dış borçlanmayı teşvik eden bir ekonomi politikasıyla Türkiye'nin milli jeopolitik yönelim belirlemesi mümkün değildir. Ankara yukarıda yazılanları bu maddesel gerçekleri dikkate alarak bir karara varmalıdır: Ya Cumhuriyet'in birinci dönemi örnek alınacak ya da en iyi ihtimalle sonraki dönemlerde olanlar tekrarlanacaktır. Uluslararası konjonktürün de zorlamasıyla nihai karar anı yaklaşmaktadır. Cumhuriyetin ilk yüzyılımı bitirip ikinci yüzyılına girdiğimiz bugünlerde Ankara'nın vereceği karar yalnızca ülkenin geleceğini değil, uluslararası güç dengelerini de etkileyecektir. Kararın hangi yönde olursa olsun sancısız olmayacağı aşikardır. Bu şartlar altında Türkiye, kurucusu Atatürk'ün stratejik dehasını anımsamalı ve kendi coğrafyasını sadece kendi halkının çıkarları için kullanmak bilinciyle Cumhuriyet'in ikinci yüzyılımı karşılamalıdır!

KAYNAKLAR

- Acun, Ramazan (2004) Türkiye’de Bilim ve Teknolojinin Gelişim Süreci Literatürüne Eleştirel Bir Bakış, Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 641-658
- Adiloğlu, B., & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (21), 67-78.
- Ahmad, F. (2008). *From Empire to Republic, Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume Two*.
- Akçay, Ü., & Türel, O. (2022). Import-Substituting Industrialization Strategy and Planning Experience in Turkey, 1960–1980. *Political Economy of Development in Turkey: 1838–Present*, 163-195.
- Ayhan, Ahmet (1998) Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji, DergiPark Cilt: 11 Sayı: 31, 23 – 44
- Bağır, R. (2022). Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler ve Planlı Kalkınma Dönemi’nin Başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2(1), 4-36.
- Bağırzade, Elşen (2023) Aziz Sancar’dan Bilim ve Ulusal Kalkınma Üzerine Aforizmalar
- Bilgin, P. (2005). Turkey’s changing security discourses: The challenge of globalisation. *European Journal of Political Research*, 44, 175-201.
- Canan-Sokullu, E. (2020). Transformation of Foreign Policy in the AKP Era: Realpolitik Codes versus Instrumental Soft-Power. *Turkey in Transition: Politics, society and foreign policy* içinde (ss. 175-192). Peter Lang.
- Celasun, M., & Rodrik, D. (1989). Turkish experience with debt: macroeconomic policy and performance. In *Developing country debt and the world economy* (pp. 193-211). University of Chicago Press.
- Erkin, F. C. (1952). Turkey’s Foreign Policy. *Proceedings of the Academy of Political Science* 24(4), 122-133.
- Gürsoy, B. (1984). 100. Yılında Düyûn-u Umumiye idaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4).
- Hale, W. (2023). The Turkey-Russia Relationship in Historical Perspective: Patterns, Change and Contrast. *Uluslararası İlişkiler*, 20(78), 43-58.
- İnönü, Erdal (1998) Cahit Arf’tan Anılar, Bilim ve Teknik Cahit Arf Özel Sayısı
- Kalaycıoğulları, İnan (2009) Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi
- Kazdağlı, Güneş (1998) Atatürk ve Bilim
- Kepek, Y. Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*.
- Korkmaz, V. (2007). The New Power Calculations and ‘Structured’ Relations in the Fluctuating Security Environment of Eurasia. *Contentious Issues of Security and the Future of Turkey* içinde (ss. 99-119). Ashgate.
- Köksal, Aydın (2009) Türkiye Bilişim Çağının en güçlü ülkelerinden biri olabilir. Mühendislik Birkimi Değerlendirilmeli, EMO Dergisi, Sayı 435, 57-67
- Neyaptı, B. (2013). Turkey's experience with disinflation: where did all the welfare gains go?. *Applied Economics Letters*, 20(7), 664-668.
- Özdemir, V. Yenilenen Dünya Eskimeyen Türkiye, Destek Yayınları, Ocak 2019, İstanbul.
- Özmen, Aslan (2006) Türkiye’de Teknoloji
- Uğural, Cemre (2016) Cumhuriyet’in Bilim ve Teknoloji Politikası (1923-1950), Dört Öge, Sayı 10
- Yaşar, G. Mücadele Umudu, Cumhuriyet 13.10.2023

